

FAKCIJA I FIKCIJA U ROMANU "PROSJACI I SINOVI" IVANA RAOSA

Mustapić, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:781148>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**FAKCIJA I FIKICIJA U ROMANU *PROSJACI I SINOVI*
IVANA RAOSA**

MARIJA MUSTAPIĆ

SPLIT, 2017.

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Književnost i zbilja

**FAKCIJA I FIKCIJA U ROMANU *PROSJACI I
SINOVI* IVANA RAOSA**

studentica:

Marija Mustapić

mentor:

prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2017. godine

Diplomski je rad obranjen _____ u Splitu pred povjerenstvom:

SADRŽAJ

1. UVOD.....	5
2. IVAN RAOS.....	7
3. POETIKA PREDAJE.....	10
3.1. Povijesne predaje.....	11
3.1.1. Kletva kralja Zvonimira.....	12
3.1.2. Hajduci.....	18
3.1.2.1. Mijat Tomić.....	19
3.1.2.2. Andrijica Šimić.....	22
3.1.2.3. Roša harambaša.....	24
3.2. Etiološke predaje.....	25
3.3. Mitske predaje.....	26
3.3.1. Vile.....	27
3.4. Demonološke predaje.....	36
3.4.1. Vještice.....	37
3.4.2. Vukodlaci.....	38
3.5. Eshatološke predaje.....	41
3.6. Pričanja iz života.....	42
4. LEGENDA.....	44
5. ZAKLJUČAK.....	51
LITERATURA.....	51
SAŽETAK.....	53
SUMMARY.....	53

1. UVOD

Čim padne mjesečina, vidjet ćeš kako se tihano nadimlje i diše. U svakom kamenu po jedan duh, u svakoj jeli vila, na svakom groblju strašilo, na svakom putu nagaz, u svakoj jami jauk, na svakom izvoru čarolija. I tamo sve do zvijezda i sazviježđa, do neba i nebesa, daklem, beskrajni svijet duhova ogrnut golemim plaštem Božje ljubavi. Ako nam to oduzmeš, čim ćeš nas zaodjeti?¹

Da književnost nije samo „umjetnost lijepih riječi“, već da „svjedoči o životu ljudi, naroda i čovječanstva“² potvrđuje roman „Prosjaci i sinovi“. U ovom antologijskom zavičajnom djelu, Ivan Raos - ili kako ga naziva profesor Ivan Bošković „Homer Imotske krajine“³, pokazao se kao izvrstan poznavatelj hrvatske povijesti.

Radnja romana smještena je u krški imotski kraj, u vrijeme od 1878. godine pa sve do šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, a govori o potomcima Jure Garića zvanog „Prpa“, točnije o trima naraštajima – djedu Kikašu, Matanu Prvom i Matanu Drugom. Živjeti u ovom besplodnom, kamenitom području naučilo ih je samo jedno – preživjeti. Realističkim prikazom onog vremena ukazao je na „nedaće Hrvatske i slabosti društva“ te su 1971. njegov roman i serija (koja je snimljena prema „Prosjacima i sinovima“) zabranjeni.⁴

Roman se dijeli na dva dijela. U prvom dijelu koji se sastoji od dvadeset jednoga poglavlja, većinom se pripovijeda o starijim naraštajima i djedu Kikašu, dok drugi dio od dvadeset i šest poglavlja, Raos posvećuje Kikaševim unucima i praunucima, Matanu (Prvom) i Matanu Drugom. Kronološki slijed Raosova pripovijedanja „poremećen“ je „Svjedočanstvima Đačeta – Nedoučeta“ o dividendu Prpi i ondašnjim vremenima.⁵

Ono što Raosovo djelo čini kapitalnim djelom Imotske krajine jest usmena književnost inkorporirana u život galantara, varalica i svjetskih putnika. Faktivni povijesni događaji, različite mitske, demonološke predaje i brojni fragmenti epskih pjesama, kletvi, molitvi,

¹Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 83.

²Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008, str. 11.

³<http://radio.hrt.hr/radio-split/clanak/slikovite-raosove-recenice-u-prosjacima-i-sinovima/120985/>, preuzeto 19. kolovoza 2017.

⁴Dragić, Marko, Blažević Ivana, *Interferencije usmene književnosti u Raosovom romanu „Prosjaci i sinovi“*, 8. kijeovski književni susreti, Zbornik radova i pjesama, Posvećeno Ivanu Raosu, Općina Kijevo i Pučko otvoreno učilište „Invictus“ Zagreb, Kijevo, 2009, str. 69-70.

⁵*Isto*, str. 70.

naricaljki i poslovice poslužili su Raosu kao predložak za pisanje o životu Imočana tog vremena, preciznije rečeno o životu tih kulturnih „prosjaka od zanata“.

U ovom diplomskom radu, najveća pažnja posvećena je onim faktivnim i fiktivnim događajima o kojima Raos piše. U prvom dijelu rada opisan je život Ivana Raosa. Da je uistinu dobro poznao povijest Hrvata dokazuje navodeći brojne povijesne osobe i događaje. Od kralja Zvonimira, hajduka Mijata Tomića, Andrijice Šimića, Roše harambaše, od Janka Sibinjanina i Ive Senjanina pa sve do Stjepana Radića i Đure Basaričeka. U davnoj „Poetici“ već je Aristotel objasnio koliko su usko povezane definicije *povijesti* i *književnosti*. Prema Aristotelu, povijest prikazuje ono što se dogodilo, a književnost prikazuje ono što se tek može dogoditi. Drugim dijelom ovog rada dominiraju ispisani fiktivni događaji, mitske i demonološke predaje, o vilama i vješticama, čijim staništima obiluje krški Raosov kraj.

Temelj ovog rada jest prikazati i istaknuti interakciju usmene i pisane književnosti u „Prosjacima i sinovima“. Na važnost usmene književnosti ukazuje i profesor Dragić: „Usmena je književnost najstarija i najdugotrajnija vrsta književnosti. Usmena lirika, epika, drama kao i poslovice i zagonetke postoje od agrafijske etape ljudske duhovnosti i tradicija su pisanoj književnosti.“⁶

Petar Hektorović je među prvima ukazao na važnost usmenoknjiževnih oblika, a Stanko Vraz je u „Kolu“ 1842. zapisao kako bi „narodne usmene umotvorine“ trebalo zabilježiti “onako kako izviru iz ustih naroda”.⁷

Nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, sve je veći interes Hrvata za tradicijskom kulturom i književnosti⁸, među kojima je svoje zanimanje pokazao i Ivan Raos u romanu „Prosjaci i sinovi“.

Nadalje, Dragić navodi kako su višestruke interakcije usmene i pisane književnosti. „Jedni su pisci zapisivali usmeno-književne primjere i inkorporirali ih u svoja djela, drugi su se nadahnjivali usmenom književnošću i tako stvarali djela trajne umjetničke vrijednosti, treći su pisali po uzoru na usmenu književnost, četvrti su izvorno zapisivali usmeno-književne

⁶Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008, str. 11.

⁷*Isto*, str. 12.

⁸*Isto*, str. 12.

primjere.“⁹ Sve te vidove interakcija usmene i pisane književnosti lako je pronaći u Raosovom romanu.

2. IVAN RAOS

Pjesnik, pripovjedač, dramatičar, putopisac i esejist, Ivan Raos, takozvani „sin Imotske krajine“¹⁰, rođen je 1. siječnja 1921.¹¹ godine, od oca Petra Mlinara i majke Mare, rođene Cvitković, u Medovu Docu kod Imotskog. Vučen „raosovskim kompleksom“¹² nasljeđenim još od devendida Tadije, piše antologijska djela, zahvaljujući kojima ga se danas smatra jednim od velikana hrvatske književnosti.¹³

„Taj raosovski kompleks, po predaji potječe još od gena devendida Tadije – tko zna kolika stoljeća taj gen i njemu u baštinu namriješe. Rečeni devendid Tadija, poslije izгона Turaka s imotskog kamenjara, siđe s primorske strane biokovskih vrleti (Brela) i pristiže u ovu gotovo nenastanjenu djevičansku kamenjarsku prodolinu medovačku i zaposjedne cijelu prisojnu stranu bezvodna krškog brda. Da dokaže kako može sam što ponegdje ne može ni cijelo selo, odluči podići stanište Bogu, ujedno i spomenik sebi. Kako je to uvelike prerastalo njegove mogućnosti, to se otputi „na put Božji“ u Bosnu. Tu prošnjom isprosjači potrebna sredstva, te godine 1760. podiže župnu crkvu koja još i danas stoji. Da je i iznutra ukrasi, ponovno se otputi u prosjačenje, s kojeg se nikad više ne vrati: il ga Turci sasijekoše, il ga vuci rastrgaše, il ga vij odvija, il snijeg zavija u planinama bosanskim.“¹⁴

Pet razreda pučke škole Raos je pohađao u Grabovcu. Nastavlja školovanje u Biskupskoj klasičnoj gimnaziji u Splitu te posljednja dva razreda i veliku maturu u splitskoj Klasičnoj gimnaziji. Pravni fakultet upisuje samo kako bi izbjegao služenje vojnog roka, kako kaže, „nekoj tamo vojsci“. Ostaje u Splitu, radeći kao voditelj bara, potom kao honorarni učitelj u Grabovcu, nakon čega seli u Zagreb i zapošljava se kao novinar. Bavljenje sitnim krijumčarenjem nakon rata, opravdava svojim porijeklom – imotskom krvlju. Radio je i kao akviziter, honorarni činovnik, tehnički urednik nekolicine časopisa („Arhitektura“, „Čovjek i

⁹Isto, str. 12.

¹⁰Frangeš, Ivo, *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb – Ljubljana, 1987, str. 383.

¹¹U svojoj kratkoj biografiji, književnik napominje kako je rođen 31. prosinca 1920. godine, ali je iz praktičnih razloga, kako bi odgodio služenje vojske, njegov nadnevak rođenja promijenjen na 1. siječnja 1921. godine.

¹²Brešić, Vinko, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb, 1997, str. 1207.

¹³*Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeč, Školska knjiga, Zagreb, 2000, str. 611.

¹⁴Brešić, Vinko, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb, 1997, str. 1207.

prostor“, „Teatar“, „Kerempuh“) i kao komercijalni rukovodilac u Nakladnom zavodu Matice hrvatske. Među svim tim poslovima, ipak najveći dio svog radnog vijeka proveo je pišući kao „književnik od zanata“. Okušao se u svim književnim vrstama. Osim romana po kojima je najviše poznat, Ivan Raos pisao je i novele, pripovijesti, pjesme, drame, basne, putopise, polemike, turističke vodiče i razne monografije. Svoja djela često je potpisivao samo inicijalima ili raznim pseudonimima, poput I. R., J. B., Mirko Lujić, IRIS, Fra Ivan Glagoljaš ili Fra Ivan Petrov-Glagoljaš, Ledi Ani Vasor, Navi Soar.¹⁵

Novak ga navodi kao najplodnijeg pisca poslijeratne hrvatske književnosti. U gotovo cijelom Raosovom književnom opusu prevladavaju zavičajne teme, autobiografizam i kozmopolitizam.¹⁶

Kao dvadesetjednogodišnjak 1942. godine piše zbirku pjesama, posvećenu umrlom prijatelju pod naslovom „Utjeha noći“. Iste te godine, u vlastitoj nakladi objavljuje i prozne poeme: „Groid Taquart“ i „Pjesan Nikodemova“ koje su bez ikakvog obrazloženje zaplijenjene od strane ustaške vlasti. Iako se isprva okušao u pisanju poezije i drame, u njegovom opusu veću polovicu zauzima pripovjedačka proza.¹⁷

Prvu knjigu proze objavljuje 1956. godine koja obuhvaća dva romana: „Volio sam kiše i konjanike“ i „Korak ustranu“ kojima će se kasnije pridružiti i manji roman „Tamo negdje neke oči“ u trilogiji „Na početku kraj“. Drugu svoju trilogiju „Vječno žalosni smijeh“ objavljuje 1965. godine. Tu „najautobiografskiju prozu“ sačinjavaju romani „Vječno nasmijano nebo“, „Žalosni Gospin vrt“ i „Smijeh izgubljenih djevojaka“ s podnaslovima: „Kronika moga djetinjstva“ u kojoj piše o djetinjstvu u rodnom Medovu Docu, „Kronika moga dječastva“, odnosno kronika o životu u Splitu, splitskim gimnazijama i sjemeništu i „Kronika moje mladosti“ provedena u splitskom Getu. Svoj najkompleksniji, najtipičniji i najzreliji roman „Prosjaci i sinovi“, Raos objavljuje 1971. godine. Iako okarakteriziran kao roman labave kompozicije, isprepleten brojnim digresijama, legendama i predajama, njegovo su najbogatije djelo.¹⁸ Piše još i roman „Župnik na kamenu“ objavljen 1975. godine, a godinu

¹⁵Brešić, Vinko, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb, 1997, str. 1208-1210.; Novak, Slobodan, *Izabrana djela Ivana Raosa*. U: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, sv.152, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1980, str. 9.

¹⁶*Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeč, Školska knjiga, Zagreb, 2000, str. 611.

¹⁷Novak, Slobodan, *Izabrana djela Ivana Raosa*. U: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, sv.152, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1980, str. 9-11.

¹⁸*Isto*, str. 16-17.

poslije objavljen je i „Kraljičin vitez“, roman iz doba Kraljice Jelene. Valja spomenuti i satirični „Zloduh vlasti“ koji biva tiskan tek 1997. godine.¹⁹

Brojne novele i pripovijetke objavljujane su u književnoj periodici. Neke od njih sabrane su u dvije knjige „Gaudamada“ i „Izabrat ćeš gore“. Kao najdražu svoju novelu, pisac izdvađa „Gospodine, lijepo nam je ovdje“ u kojoj se opet isprepleću zavičajne teme.²⁰

Ono što Raosovu prozu čini posebnom, kaže Novak, upravo je „realističko fabuliranje“ s izraženom dozom humora i ironije u svakoj pripovijesti, noveli i romanu. Upravo je proza za Raosa bila područje pronalaska vlastite naravi. Pristupajući onom svom iskonskom, progovarajući „vlastitim glasom“, Raos postaje veliko ime hrvatske književnosti pišući „najprirodnijim, najfunkcionalnijim i najrazmljivijim jezikom“.²¹

Od dramskih djela, najizvođenija je njegova drama „Dvije kristalne čaše“, prikazivana u čak dvadeset i tri kazališta. 1957. godine objavljena je tragedija „Autodafe moga oca“, o očevoj mučeničkoj smrti. Velikom značaju Raosova dramskoga opusa pridonose kazališni komadi „Hefest“ i „I plovi bijeli oblak“, drama u tri čina.²²

Neka Raosova djela teoretičari književnosti uvrštavaju u trivijalnu, rubnu književnost. Pod pseudonimom Ledi Ani Vazor objavljuje kriminalistički roman „Crna limuzina 58526“, a roman istog žanra „Mrtvaci ne poziraju“ potpisuje pseudonimom N. Soar.²³

Kako Raos, zbog materijalnih neprilika, nije u vlastitoj nakladi tiskao prozna djela, u to vrijeme posvetio se pisanju dramskih tekstova. S druge se pak strane „odrana klonio svake klape, klike, stranke, čopora“ pa se iz takva stava rodio inat prema društvu. Sve to utjecalo je na činjenicu da je jedan od „najkompletnijih, najprofesionalnijih, najraznolikijih, najčitkijih, najproduktivnijih“ pisaca hrvatske književnosti, kako ga hvali Novak, „ostao u sjeni dugi niz godina, u vrijeme svoga najintezivnijeg rada, pa još ni danas nije cijenjen prema zaslugi.“²⁴

¹⁹Leksikon hrvatskih pisaca, autor koncepcije Krešimir Nemeć, Školska knjiga, Zagreb, 2000, str. 611-612.

²⁰Novak, Slobodan, *Izabrana djela Ivana Raosa*. U: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, sv.152, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980, str. 18.

²¹Isto, str. 12.

²²Leksikon hrvatskih pisaca, autor koncepcije Krešimir Nemeć, Školska knjiga, Zagreb, 2000, str. 611.

²³Isto, str.612.

²⁴Novak, Slobodan, *Izabrana djela Ivana Raosa*. U: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, sv.152, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980, str. 7-8.

3. POETIKA PREDAJE

„Predaja je vrsta priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja.“²⁵ Stil i kompozicija predaja odlikuju se jednostavnošću. Predaje tematiziraju sudbonosne povijesne događaje i osobe, nastanak toponima i antroponima, vjerovanja u određena nadnaravna bića ili govore o uzroku i podrijetlu pojava ili stvari. Maja Bošković-Stulli navodi kako je psihički poticaj predaje zapravo u doživljavanju čovjekova susreta s nečim neobičnim, tuđim, s nečim nadnaravnim i izvanrednim.²⁶

U svojoj knjizi „O usmenoj tradiciji i životu“, autorica kaže kako su predaje, iako isprepletene fiktivnim motivima, svjedok i slika određenog vremenskog perioda.²⁷

Svete knjige broje mnoštvo usmenih priča i predaja. Osim Kurana, Talmuda, Tipitake, staroindijsko-sanskrske svete knjige Vede i Biblija sadrži brojne predaje. Jedna od najpoznatijih predaja jest upravo ona o Juditi, lijepoj udovici koja spašava židovski narod od Holoferna, asirskoga vojskovođe.²⁸

Prema *Proppovoj tematskoj podjeli*, predaje se dijele na pet različitih vrsta:

1. etiološke predaje,
2. povijesne predaje,
3. mitološke predaje,
4. legende i
5. pričanja iz života.²⁹

Profesor Marko Dragić smatra kako ova žanrovska klasifikacija predaja ima svojih nedostataka. Ono što nedostaje ovoj klasifikaciji jesu demonološke, odnosno demonske predaje te eshatološke predaje, dok se legende smatraju zasebnom vrstom priče. Iako su

²⁵Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017, str. 33.

²⁶Bošković-Stulli, Maja, *Usmene pripovijetke i predaje*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1997, str. 18-19.

²⁷Bošković-Stulli, Maja, *O usmenoj tradiciji i o životu*, Konzor, Zagreb, 1999, str. 15-22.

²⁸Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008, str. 272-273.

²⁹Bošković-Stulli, Maja, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Mladost, Zagreb, 1975, str. 128.

legende, priče vjerskog sadržaja s nadnaravnim elementima, bliske predajama, za razliku od predaja ne unose strah i nesklad, već nastoje stvoriti harmoniju.³⁰

Eshatološka bića, po predaji, ustaju iz groba kako bi ukazali na zločine počinjene nad njima. Zbog tog razloga, eshatološke predaje ne mogu biti smatrane mitskom predajom. S druge strane, demonološka bića uvijek su zla, što ih razlikuje od eshatoloških i mitskih bića, koja uglavnom čine samo dobro.³¹

Profesor Dragić, temeljem dosadašnje relevantne literature, a posebice svojih terenskih i istraživačkih radova, predaje dijeli na:

1. Povijesne predaje.
2. Etiološke predaje.
3. Eshatološke predaje.
4. Mitske (mitološke) predaje.
5. Demonske (demonološke) predaje.
6. Pričanja iz života.³²

3.1. Povijesne predaje

Povijesne predaje kako i samo ime kaže temeljene se na povijesnim događajima. Iako priče isprepletene elementima fikcije, dio su prošlosti u koje se vjerovalo.³³

„Prema povijesnome slijedu hrvatske povijesne pjesme, epske pjesme i povijesne predaje mogu se klasificirati na:

1. Agrafijsku epohu.
2. Doba drevnih Grka.

³⁰Bošković-Stulli, Maja, *Usmene pripovijetke i predaje*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1997, str. 19.

³¹Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005, str. 28.

³²*Isto*, str. 28.

³³Bošković-Stulli, Maja, *Žito posred mora: usmene priče iz Dalmacije*, Književni krug, Split, 1993, str. 40.

3. Ilirsko i rimsko doba.
4. Starohrvatsko doba.
5. Epoha od ujedinjenja Hrvatske do kraja vladavine narodnih vladara (925.-1463.).
6. Epoha osmanske vladavine (1463.-1878.).
7. Period od konca 19. st. do 1914. godine.
8. Razdoblje između dva Svjetska rata (Jugoslavija 1918.-1990.).
9. Epoha SFRJ (1945.-1990.).
10. Period od osamostaljenja Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1990.-)“.³⁴

Roman „Prosjaci i sinovi“ objavljen je 1984.godine, u doba takozvane Druge Jugoslavije, odnosno Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Ivan Raos pokazao se kao vrstan poznavatelj hrvatske povijesti i povijesnih predaja od samih početaka, vladavine i kletve kralja Zvonimira, hajduka i Mletaka pa sve do Beogradske skupštine, smrti Stjepana Radića i ondašnje budućnosti domovine mu Hrvatske.

3.1.1. Kletva kralja Zvonimira

Kralj Dmitar Zvonimir pripadao je dinastiji Svetoslavića. Svetoslavići su ime dobili po kralju Svetoslavu čije je kraljevanje trajalo od 997. do 1000. godine. Kralj Zvonimir po prvi put se spominje kao ban u slavonskom dukatu, šezdesetih godina 11. stoljeća. Nakon smrti kralja Bele I. 1063. godine, kao poslanik kralja Petra Krešimira IV., prisustvuje krunidbi ugarskog kralja Salomona, 11. travnja 1064. Tada se zaručio s Jelenom, kćerkom ugarskoga kralja Bele I., te sestrom budućih kraljeva Gejze I. (1074.-1077.) i Ladislava (1077.-1095. god.) 1065. godine oženio je Jelenu, kasnije prozvanu „Jelena Lijepa“. Kralj Dmitar Zvonimir okrunjen je u bazilici Svetoga Petra u Solinu 9. listopada 1076. godine te je kraljevao sve do 1089. godine.³⁵

³⁴Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008, str. 274.

³⁵Dragić, Marko, *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, Split, 2009, str. 35-36.

Ime kralja Zvonimira zabilježeno je na Bašćanskoj ploči³⁶, starohrvatskom spomeniku, prema kojoj kralj Zvonimir daruje posjed crkvi svete Lucije.

Predaje kažu kako je narod za vrijeme Zvonimirova kraljevanja živio u blagostanju, a među narodom je bio poznat i kao „dobri kralj“. Postoje predaje i o Zvonimirovoj smrti. Najznačajnija je ona koju navodi pop Dukljanin u svome Ljetopisu iz oko 1150. godine. Prema toj predaji, kralj Dmitar Zvonimir ubijen je od strane svojih podanika na lokalitetu Pet crkava na Saboru u Kninu 1089. godine.³⁷

Hrvatski povjesničar, Ferdo Šišić u knjizi „Povijest Hrvata“ kazuje kako se kralj Zvonimir odazvao papinoj molbi da pomogne bizantskom caru Aleksiju u borbi protiv Pečeneza te je 1089. godine sazvao sabor na Kninskom polju. Većina Hrvata nije htjela sudjelovati u takvom ratu i to u ratu u korist tuđeg vladara na dalekom istoku, nego „sasiječe na samom saboru svoga kralja.“³⁸

Frane Bulić, naš poznati arheolog i povjesničar, u rujnu 1886. godine kod Rotne gomile, između Drniša i Muća, zapisao je predaju o umorstvu kralja Zvonimira. Istu tu predju Bulić je kasnije poslao Šišiću:

*Na Kosovu polju kninskom zavadio se neki kralj s vojskom te se pognali. Kralj već ranjen bježao sa Kosova polja, a vojska ga stigla gdje je sada Rotna gomila. Tu ga je izmrcvarila i ubila, i svaki je vojnik na mrtvo tijelo bacio po kamen. Vojska se potom pobila između sebe i izmrcvarila, a od puste krvi prolivene nedaleko ove gomile pocrvenila je zemlja i zato se zove Crljenica.*³⁹

U Ljetopisu popa Dukljanina zapisani su prvi o kletvi našeg velikog kralja Zvonimira: *(Kralj Zvonimir) koji, ležeći u krvi izranjen velikimi bolizni, prokle nevirne Hrvate i ostatak njih Bogom i Svetimi njegovimi, i sobom, i nedostojnom smrtju njegovom (svojom,) i da bi veće (Hrvati) nigdar neimali gospodina od svoga jazika, nego vazda tuju jaziku podložni bili.*

³⁶Izrađena je oko 1100. godine, pronađena sredinom 19. stoljeća u crkvi sv. Lucije u Jurandvoru, u mjestu Baška na otoku Krku. Značajan je spomenik hrvatske povijesti, jezika i pisma.

³⁷Dragić, Marko, *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, Split, 2009, str. 36. o tome više: Dragić, Marko, *Zbilja o hrvatskom kralju Dmitru Zvonimiru u poeziji Vladimira Nazora*, Croatian Studies Review, 7, Macquarie University Sydney, Australia, Faculty of Philosophy University of Split, Croatia, Waterloo University, Canada, 2011., 61-88.

³⁸Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata*, Pregled povijesti hrvatskoga naroda 600. - 1526. prvi dio, Marjan tisak, Split, 2004, str. 150-151.

³⁹Dragić, Marko, *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, Split, 2009, str. 36.

*I tako ležeće a Hrvate proklinjuće izdahnu. I pojde duh njegov, po milosti onogaj ki sve može, s anjeli veseliti (se) u vike vikom.*⁴⁰

Posljednje riječi koje je kralj Zvonimir izgovorio bile su upućene Hrvatima: „nigdar ne imali gospodina od svoga jazika, nego vazda tuju jaziku podložni bili“. Po drugoj verziji Zvonimirova je kletva glasila: „Dabogda nad vama tisuću godina vladao tuđi jezik“. Ta kletva je trebala trajati devet stotina godina, odnosno od Zvonimirove smrti pa sve do 1989. godine, što se na koncu i ostvarilo.⁴¹

Kralj Zvonimir imao je sina Radovana koji je još za očeva života umro u dvadesetoj godini života od plućne bolesti. Kako prema tome kralj nije imao nasljednika, nakon smrti njegovu krunu preuzima Stjepan II. „zadnji Trpimirović i zadnji Krešimirović“. Nakon smrti kralja Stjepana II., na prijestolje dolazi Petar Svačić koji gine 1097. godine na planini Gvozd. 1102. godine Hrvatska stupa u personalnu uniju s tadašnjom Ugarskom.⁴²

U svom romanu, o kletvi kralja Zvonimira, Raos je zapisao:

Tisuću godina poslije ovoga prokletstva stiže i drugo i sruči se na narod ovaj naš hrvatski. A zbi se, daklem, ovako. Gospodin naš Isukrst prenu oda sna kralja Zvonimira i govoreći mu reče: »Zvonimire kralju, sine moj! Ustani, pripaši mač, podigni junački narod svoj i otmi grob moj iz ruku nevjerničkih.« Kad kralj to priopći narodu, narod ustade i reče: »Hoćeš li zar da svi izginemo za grob iz kojega je Gospodin naš odavna izišao i na nebo uzašao?! Da su bar kosti u njemu, pa da svete moći tu i tamo za žito ili za bojnu opremu tržnemo... Hoćeš li zar da napustimo zemlju koju smo s toliko krvi stekli i namakli, pa da drugi s noge na nogu i hoću-neću uljezu u nju, u ognjište naše, u ložište naše, uza žene naše dok nas ne bude? Ti si kralj. Jesi. I ako misliš da nam glave ne stoje dobro, skidaj ih ovdje, na ovoj zemlji, neka zagnoje nju na kojoj su izrasle!« A kako kralj ustraja na zapovijedi Božjoj, narod reče: »Kad si baš upeo da se gine, neka se gine! Buduć je narodu zgodnije i Bogu ugodnije da izgine jedan nego svi, pogini!« I pogibe ondje od ruku naroda koji kralja i Boga prisvaja samo dotle dok su mu od koristi. Tada se stisnu nebo i zemlja, udari sjevanja i grmljavina, a glas strašni sve to prekri i govoreći reče: »Evo od sada će umjesto rose prokletstvo padati na glave vaše, na glave sinova i unuka vaših. Pretpostaviste mi zemlju, neka vam je! Živjet ćete u njoj, množiti se na njoj, ali gospodari njeni nikada više nećete biti. I

⁴⁰Isto, str. 40.

⁴¹Isto, str. 41.

⁴²Isto, str. 41.

nikada je tuđin neće osvojiti, a ipak će vladati njom i vama, i djecom vašom, i stokom vašom, i ložnicu dijeliti sa ženama vašim. Kako će to vladati a zemlje neće zadobiti? Sami ćete ga dovoditi, sami obilaziti sve četiri strane svijeta i sa prosjačkim suzama gospodare namicati. Bit će dana kad ćete odjednom i po nekoliko gospodara dovlačiti i glavama braće svoje njihov put utirati. Bit će dana kad će dva grada — na dobačaj kamena udaljeni — svaki svoga tuđeg kralja priznavati. I ti tuđinci bit će krunjene glave vaše, krvnici vaši, suložnici žena vaših i očevi djece vaše. A vi ćete im veselo mahati repom za svaku mrvicu dobačenu s preobilna stola, koji ste im žuljevima svojim prepunili. Evo gle, i srca će vaša sveudilj vapiti za slobodom, ali vrat će vaš sam od sebe u jaram ropski hitati. I sveudilj ćete sa sebe zbacati gospodare koji su po volji vašoj na vaš vrat uzjašili, da novima vrat umjesto sedla podmetnete. I dok će me svi narodi svojim jezikom zazivati i na svom jeziku moju molitvu moliti, dotle ćete vi vapiti: *Pater noster, Padre nostro, Vaterunser, Mi Atyank, a ponekad i Oče naš. Htjeli ste zemlju? Eto vam je! Prokletstvo vaše bit će u njoj, u brdima njezinim, u dolinama njezinim, u morima njezinim, u rijekama i jezerima njezinim! I neka bude tako!*« I bi tako. Žudije se raštrkaše po svem svijetu, i tako u tuđim zemljama robuju tuđim gospodarima, a svoju zemlju nikad ne zadobiše. Hrvati opet nikad svoju zemlju ne izgubiše, ali u nju neprestance tuđe gospodare dovađahu i služahu im. Kraljevi njihovi bijahu i tlačitelji njihovi, te im počesto nijekahu ne samo zemlju, već i ime i jezik i narodnost samu. Nu, oni svejedno za te svoje krvnike umirahu s nerazumnim poklikom »Živjela Hrvatska!« — gdje je to, a gdje milozvučno »Arriba Espana!« kad Španjolac umire!⁴³

Seldžuci (Turci), tada gospodari sv. Groba u Jeruzalemu oteli su kralju Aleksiju neka maloazijska mjesta. Car se obratio papi, a potom i Zvonimiru za pomoć, ističući da će propašću Seldžuka „grob Gospodnji biti spasen za čitavo kršćanstvo.“⁴⁴Zbog toga Raos u navedenom ulomku kaže: *Zvonimire kralju, sine moj! Ustani, pripaši mač, podigni junački narod svoj i otmi grob moj iz ruku nevjerničkih.*⁴⁵

Prema don Petru, uzrok prosjačkom zanatu upravo je predaja o kralju Dmitru Zvonimiru. U romanu Raos navodi kako je Godislav (ili Godežav), predak prosjačkoga plemena bio tobolčar kralja Zvonimira. Godislav je oplakivao kralja Zvonimira. Bog mu se na

⁴³Raos, Ivan, *Prosijaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 141-142.

⁴⁴Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata, Pregled povijesti hrvatskoga naroda 600. - 1526. prvi dio*, Marjan tisak, Split, 2004, str. 150-151.

⁴⁵Raos, Ivan, *Prosijaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 141.

to smilovao i obećao kako njegovi potomci nikad neće biti gospodari svoje zemlje, ali nikada neće biti nikome ni sluge te će s ramena svoga kruh svoj zaraditi:⁴⁶

Kad ono, daklem, Gospodin prokletstvo izli na narod i kad ga srdžba minu — a bijaše noć bliža danu nego sebi — svrnu pogled na zemlju i vidje rečenog Godislava ili Godežava, kako kleči na grobu kralja Zvonimira, sa srcem punim Boga i suza. I ražali se Svedobrostivi što cijeli narod prokle, ali prokletstvo više dići ne mogaše. Stoga uspava Godislava, u san mu siđe, u snu mu se ukaza i reče: »Godislave, Godežave, govori ti Gospodin! Prokleh narod tvoj i prokletstvo ne mogu dignuti. Dijelit ćeš sudbinu njegovu, i nikada nećeš ni ti, ni potomci tvoji biti gospodari zemlje svoje. Ali, evo, činim zavjet s tobom: premda nikada ni ti ni potomci tvoji neće biti gospodari, neće ni sluge biti, niti ćete služiti tuđim gospodarima, niti im davati išta od onoga što steknete i namaknete. Naprotiv, i ti i potomci tvoji uzimat ćete od gospodara i kraljeva ma gdje se s njima sreli i susreli. Hodat ćete svojom zemljom i mnogim tuđim zemljama, i uvijek i svugdje bit će kako obrekoh. A da se ovo ispuni, i ti, i potomci tvoji razlikovat ćete se od sviju puka i naroda po tome što ćete kruh svoj ramenom svojim zarađivati, kao što si ga i sam u vjernoj službi kraljevoj zarađivao.« I još reče Gospodin: »Uzmi tobolac svoj i kreni prema istoku i naseli se u zemlji pustoj, bezplodnoj i bezvodnoj, u kojoj nećeš omekotiti i doći u napast da ne iskupiš zavjet svoj sa mnom učinjen. I, evo, izoštrit ću oko tvoje da vidi konjanika iza brda i uho tvoje da čuje psikanje zmije dok još spava, i nepce tvoje da razlučuje travu ljekovitu od trave otrovne, i jezik ću tvoj utančati da mu se i pčele pokoravaju. Evo, i tvoje ću kamenje — kao nijedno drugo — napučiti množinom svakovrsnih otajnih sila nebeskih, zlih i dobrih, da te iz dobra u bolje potisnu ili da te opaka većom opačinom pritisnu.«⁴⁷

Zemlja pusta i bezplodna u koju Bog šalje Godislava, Raosova je Imotska krška krajina u kojoj bi narod mogao jedino preživjeti zarađujući kruh svoj s ramena svoga. Godislavov tobolac s vremenom je zamijenjen prosjačkom, a kasnije i galanterskom korpom. Osjetila, utančana i izoštreana, alat su za preživljavanje. Jezik kojem će se i pčele pokoravati naučen je svom zanatu. Kletvama, molitvama i raznim smicalicama, Kikaševi i Matanovi „naučnici“ kruh svoj su s ramena svoga zaradili.

⁴⁶Dragić, Marko, Blažević Ivana, *Interferencije usmene književnosti u Raosovom romanu „Prosijaci i sinovi“*, 8. kijeovski književni susreti, Zbornik radova i pjesama, Posvećeno Ivanu Raosu, Općina Kijevo i Pučko otvoreno učilište „Invictus“ Zagreb, Kijevo, 2009, str. 77.

⁴⁷Raos, Ivan, *Prosijaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 143-144.

Iako, prema Božjem prokletstvu, nikada neće biti gospodari svoje zemlje, od gospodara i kraljeva će kruh uzimati. Kako je Kikaš, raznim prevarama uzimao od „gospodara“ po cijeloj krajini, Mustaj-bega, Šimuna Kavčića i drugih, tako je i Matan od „svog Šaloma“, a kasnije njegov sin i od onih većih i bogatijih, hodajući i zarađujući po mnogim, tuđim zemljama.

Kako su nastali ti čuveni prosjaci od zanata objašnjava, nadalje, Raos:

Stoga, e da bi sačuvao zavjet učinjen s kraljevim tobolčarem, Bogu ne osta ino već da sam nešto izmisli i progovori kroz luckastu pamet babe Anđelije. Daklem, baba Anđelija za prvog proljetnog mlađaka sazva pred kuću na stopicu sve svoje nevjeste, upre prstom u mjesečev srpić i reče: »Gledajte, neve, nevjestice, kako je tanahan kô vlas i kako će ubrzo kô sir nabubriti. Djeca vaša a unučad moja ista su kao on današnji, i neka budu kao on sutrašnji: neka bubre, neka nabubre, a ne da potamnu prije nego i prvu četvrt dosegnu, kao što očevi njihovi potamnješe. Puške im ne dajte, puške im ne dajte, jer ni on puške nema!« Tada Anuka, udova Mijovilova, upita: »Što ćemo im dati kad osim pušaka ništa i nemamo?!« Jetrva njena, Kata, udova Šimunova, odgovori umjesto babe Anđelije: »Imamo žaru dukata. Nabavimo im ovce i koze, pa neka ih čuvaju.« Na to baba Anđelija zapjevuši: »Pola za vukove, pola za ubojice otaca svojih.« Janja, udova Tomina, izmisli nešto novo, pa reče: »Nabavimo im mašklin i motiku, neka krče kamenje, neka siju bar i proso, pšenicu i ozimicu, lozu i krumpir i bilje svakovrsno.« Anđelija i opet zapjevuši kroz uvele krezube usne: »Pola za ptice, pola za ubojice otaca svojih.« Tada se nevjeste narogušiše i prosiktaše: »što nas mučiš! Kaži ti, o najmudrija!« A baba Anđelija umjesto da što kaže, zapjevuši svojim istanjenim i oturpijananim glasićem:

O neviste, nevistice,

podignite k nebu lice.

Ko to nebom kruži,

nikad se ne tuži,

niti ore niti kopa

a deblja se kô tri popa?

On na svaka kuca vrata,

od svakoga nešto mata:

*ovde mlika iz kablića,
onde masla iz štapića,
ovde kàše iz kotlića,
onde sira iz miščića,
ovde komad kruva suva,
onde krpu stara ruva,
divenice, kobasice
i zalogaj pečenice,
kášu ulja, šáku vune i za gusle konjske strune,
oputine kozje tanke,
oglavine za opanke
I poneku višnu dinju
za prežednu sirotinju...*

Anuka, udova Mijovilova, redomice pogleda jetrve i reče: »Pravo govori!« I povika najstarijega sina Jurasu, kasnije nazvana Potucalo, te mu reče: »Pođi u brdo i nasijeci devet štapa jasenovih!« Potom se obrati jetrvi Anici, udovi djevera svojega Nikolice, što od kuge pokošen bi: »Ti si tkanju najvičnija. Devet torba uprtnjača otkaj!« I tako nastadoše prvi prosjaci od zanata, za razliku od onih koje nevolja potjera i kojih od iskona svud po svijetu ima.⁴⁸

3.1.2. Hajduci

Nakon turske okupacije Bosne javljaju se uskoci i hajduci. Dok su hajduci bili samostalni, uskoci su djelovali u skupinama na poticaj ili sa znanjem vlasti. Naime, Mlečani su ih poticali da uskaču u Bosnu i Hercegovinu i napadaju Turke.⁴⁹

⁴⁸Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 162-163.

⁴⁹Dragić, Marko, *Povijesne predaje o Roši-Harambaši i Andriji Šimiću*, Hrvatska obzorja: časopis Ogranka Matice hrvatske Split, Split, 2001, str. 971-974.

Različita su mišljenja o hajducima. Dok ih neki mistificiraju i glorificiraju, drugi ih smatraju razbojnicima. Razlog tomu jest postojanje nekoliko kategorija hajduka: Hajduci zulumčari (turski hajduci) „činili su strašna zlodjela nad kršćanima“, 4. siječnja 1557. g. u Rami zapalili su i opljačkali samostan, a franjevce pobili. „Postojali su i hrvatski i srpski hajduci razbojnici.“⁵⁰

„Hajduci osvetnici borili su se protiv osmanske okupacije.“⁵¹

Osveta zbog turskog zuluma, bila je glavni poticaj za hajduke osvetnike. Narod ih je zbog toga veličao i držao junacima. Među glasovitim hajducima posebno su se istakli Mijat Tomić, Roša-harambaša (Ivan Bušić) i Andrijica Šimić, o čijim životima svjedoče brojne pjesme i predaje.⁵²

„Od XVII. st. snažni su bili muslimanski hajduci osvetnici.“⁵³

3.1.2.1. Mijat Tomić

Pisac „Prosjaka i sinova“ pripovijeda o hajducima i to o Mijatu Tomiću, s Vran planine i Andrijici Šimiću kojeg je izdao Ante Garac.

U romanu postoji kratka pjesma u kojoj je opjevan junak Mijat Tomić:

*Klikće vila s Čvrsnice planine,
pa Mijata u Vranu doziva:
»Kučko, kurvo, Mijat pobratime,
zašto 'rčeš kad ti vrime nije?
Eto na te sile i ordije...«⁵⁴*

Mijat Tomić je bio najomiljeniji junak u narodu. Don Mijo Pavlinović je zapisao kako je najglasovitiji junak Tomić Mihovio rođen u Duvnu i stanovao u Vranić-planini:

⁵⁰Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008, str. 348-349.

⁵¹Isto, str. 351.

⁵²Dragić, Marko, *Zbilja o harambaši Andrijici Šimiću u usmenoj i pučkoj epici*, u: *Andrijica Šimić izuzetna pojava među hajducima* (zbornik radova sa znanstvenog skupa „Hajduk Andrija Šimić i njegovo doba“ održanog 11. studenoga 1995. u Imotskom), Logos-tours, Split, 2005, str. 66.

⁵³Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008, str. 351.

⁵⁴Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 235.

Tomić Mihovio, ovo je naš najglasovitiji junak u osamnaestom vijeku. Rođen u Duvnu, odbio se u hajduke od turskog zuluma, i obično stanovao u Vranić-planini više polja duvanjskoga. Imao je liepu kitu od četrest i dva druga, pravu četu... Hercegovinom i Primorjem mnogo se o Mihatu pjeva i pripovieda. On je imao svoje najvjernije jatake u Primorju u seku Drašnicama (kod Makarske), koji su mu prah, olovo i opanke nabavljali, pa i dolazili u četu: i nema vele godina da su se posmicale crljene ječermje, koje je on svojim prijateljima darivao. Mihata zakloni ženu u Primorje, pa se podigao na Turke, kad su oni najokrutnije bjesnili po Bosni i po Hercegovini; i on je najveće narodu omilio, jer je bio od onih hajduka, koji ne imadu ništa hajdučkoga, do svoje junačke slobode. Cio život hajduka Tomića Mihata bio je najsajjniji izgled, kako da se sveti poganskom zulumčaru narod, kojemu ne ostaje zaštedena nikakva svetinja: pa ga je zato narod i obljubio, i tako ga je čuvao od svake izdaje, da je i danas poslovice: tko te pita za Mihatove konake; (tko te pita za ono što se ne pristoji? Za ono što kazati nemaš? Za ono o čem nije govora?). Ne pitam te ja za Mihatove konake; tj. za stvari o kojima nije govora. Smrt Mihatova drugi nam je izgled, čega se ima najviše bojati podjarmljeni narod: lakomosti za blagom i za gospodarstvom. Lakomost Ilije Bobovca izdade kuma svoga; lakomost nas izda Turčinu, pa i danas pod njim drži njeke naše liepe pokrajine.⁵⁵

Don Mijo Pavlinović smatra da je glasoviti hajduk Mijat Tomić živio u osamnaestom vijeku. Ipak, pisac i folklorist, Stjepan Banović tvrdi da se radi o pogrešci, pozivajući se na Maretićevu „Našu narodnu epiku“ i Klaićevu raspravu „Duvanjsko polje“. Tomo Maretić o hajduku Tomiću nije ništa napisao, jer o njegovu životu nije imao nikakve konkretne vjerodostojne povijesne izvore. Nadalje, Banović kaže kako ni Vjekoslav Klaić nigdje ne govori o vremenu u kojem je ovaj hajduk živio.⁵⁶

Pisac Husein Đogo u članku „Tradicija o Mijatu harambaši“, objavljenom u kalendaru „Napredak“ za 1931. godinu, tada piše da je plemeniti hajduk Tomić poginuo prije sto ili pak sto trideset godina. Svoju tvrdnju objašnjava predajom: *Mijata hajduka je ubio rob (Arap) porodice Hadžizukića iz Konjica, koji su izginuli od Mijatove družine, kada su potjerali ranom zorom stoku prema Bjelemiću. Kad je bila pogibija ove braće, tada je dedi današnjih Hadžizukića bilo tek šest mjeseci. Ovaj dedo koji je umro prije nekih 30 godina, imao je oko sto godina života; dakle prije 130 godina otprilike. Smrt Mijata bila je kasnije godinu dvije*

⁵⁵Dragić, Marko, *Od Kozigrada do Zvonigrada*, Mala nakladna kuća Sveti Jure i ZIRAL, Baška voda-Mostar-Zagreb, 2001, str. 148-149.

⁵⁶Isto, str. 149.

li. *Grob ovog roba (Arapa), kao i grobovi izginule braće, nalaze se u Konjicu u groblju Oprkanjske džamije.*⁵⁷

U spomenutom članku, Đogo piše kako je Mijat Tomić vjerojatno onaj isti hajduk kojeg spominje i Andrija Kačić Miošić u svom „Razgovoru ugodnom“ kao Domić Mihovila. No, i to Banović opovrgava, „jer ne može biti da je Tomić živio prije 100 ili 130 godina, kada je Kačić svoj „Razgovor ugodni“ tiskao prvi put prije 175 godina“.⁵⁸

Neki smatraju da je Kačić Miošić Mijata Tomića nazivao Domić. Stjepan Banović kaže kako se u tom slučaju radilo o tiskarskoj pogrešci, u II. i svim ostalim izdanjima Kačićeva „Razgovora“, gdje je došlo do zamjene slova *t* slovom *d*, jer u prvom izdanju „Razgovora ugodnog“ iz 1759. godine stoji stih „I Delija Tomichu Mijate“.⁵⁹

Pjesme i predaje kazuju kako se odmetnuo u hajduke jer mu je duvanjski kadija preoteo dio očevine. Jedna od predaja pripovijeda kako se odmetnuo u hajduke zbog njegova gospodara bega Kopčića. „Po toj predaji Mijat čuva begove ovce do svoje dvadesete godine, ide umjesto svoga gospodara na mejdan zulumčaru Arapu, koji je ucijeno bio sve Duvno, i zatim, kad mu se gospodar ženi iz kasabe (Duvna ili Županjca) nosi barjak u njegovim svatovima. To je krivo Turcima svatovima i jedan od njih natjera konja na Mijata, ali ga ovaj ubije i, kad su doveli djevojku u begovu kulu, pobjegne noću u planinu i postane hajduk.“⁶⁰

Druga predaja, koja se i danas pripovijeda u Mostaru, govori o ajduku Mijatu Tomiću iz Duvna iz sela Kongore, čiji je otac bio Tomić Ivan. Ivan Tomić posjedovao je kosnicu livadu na Duvanjskom polju. Tu livadu oteo mu je Suzica kadija i naredio svim seljacima da kose livadu i pred njima neka kosi i Mijat, što ovaj nije htio učiniti. Kadijin subaša (nadzornik), Murat je htio „prisić“ Mijata, a ovaj mlad, hitar odskoči od sablje i ubije Murata. Svih trideset kosaca iz okolnih sela pođu zajedno s Tomićem u Vran planinu. Tako je dvadeset godina ajdukovao po planinama sve dok ga nije izdao kum Ilija Bobovac, a ubio Klišanin Arap u mjestu Doljani, pod Sovićkim vratima.⁶¹

S obzirom na činjenicu kako i danas Tomića ima u Crnoj Gori, profesor Marko Dragić, istražio je život ovog značajnog hajduka: „Tragom srpskih tvrdnji da je Mijat Tomić bio Crnogorac (pravoslavac), jer u Crnoj Gori ima Tomića, obišao sam u proljeće 1997. Hrvate u istočnoj Hercegovini i uvjerio se kako oni to isto pričaju, ali svi ističu kako je Mijat

⁵⁷*Isto*, str. 149-150.

⁵⁸*Isto*, str. 150.

⁵⁹*Isto*, str. 150.

⁶⁰*Isto*, str. 151-152.

⁶¹*Isto*, str. 152-154.

bio junačina i borio se za prava Hrvata katolika. Nakon svega može se zaključiti: Mijat Tomić rodio se oko početka XVII. stoljeća u selu *Brišniku* kod Duvna, a poginuo 1656. godine ili svakako između 1656. i 1659. godine izdajom trostrukog kuma Ilije Bobovca iz Doljana kod Jablanice (za kojeg moji kazivači kažu da je bio pravoslavac) za vrijeme vladanja Seridin-paše. Ubojica je bio Hadžizukićev rob (Arap) ili azap (žandar).⁶²

Kolika je bila družina Tomićeva kazuje i Raos:

*Jesen stiže, jesen kasna, a s jeseni iz svih krajeva, iz svih zemalja pristižu kući svi prosjaci i svi »školjari«. Posla nema, noći duge, a nad ognjištem o komoštrama na kotlanicama vriju lonci nabijeni raštikom i krumpirom, a bogme i s piljom suha mesa — klenova je nedjelja daleko. Kud ćeš, što ćeš sit i odmoran? Uz vatru, uz najstariju ljudsku grijateljicu i prijateljicu. A kako je Kikaševa kužina najprostranija i ognjište najrazgorenije — priklod nikad bez bilja ili naramka oblica — s obje strane lužnika kamena stopica, duga kao zid od šimatorja, a stolaca i za Tomića hajduke, to poslije večere i dijela rozarja, pola komšiluka u Kikaševoj kužini sijeli.*⁶³

3.1.2.2. Andrijica Šimić

Ivan Raos piše i predaju o izdaji Andrijice Šimića. Glasoviti hajduk rođen je 2. listopada 1833. godine u mjestu Alagovcu kod Gruda. Od svoje desete godine služio je agi Tikvini te se 1859. godine odmetnuo u hajduke pružajući otpor turskim zločinima. Hajdukovao je u Doljanima⁶⁴, Livnu, Vrlici, Kupresu, Glamoču i brojnim drugim mjestima. Branio je nemoćne, progonio bogatije zbog čega je bio omiljen u narodu. Nakon što je 1866. godine uhićen i izručen turskim vlastima, bježi iz ljubušskog zatvora 1868. godine te ponovno odlazi u hajduke. 1869. godine Andrijicu Šimića i njegovu družinu zaskoči Derviš-beg Kopčić.

Postoji nekoliko predaja o ovom neustrašivom junaku. I danas se u mjestu Ružići kod Gruda kazuje kako su Turci opkolili Andriju i tražili da se preda. Rekavši Turcima kako je sramota zapaliti nečiju kuću, izjuri iz kuće pucajući Turke te pobježe u obližnju šumu. 1878. godine pada u zasjedu gdje pogiba cijela njegova družina. Andrija odlazi u Runoviće kod kuma Garca koji ga sveza i preda austrijskim vlastima. Biva osuđen na doživotnu robiju, ali

⁶²Isto, str. 155.

⁶³Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 232.

⁶⁴Mijat Tomić pokopan je u mjestu Doljani.

nakon 30 godina i 40 dana robovanja pušten je na slobodu. Kažu kako je i u svojoj 68. godini, Andrijica bio snažan čovjek.⁶⁵

Predaja kaže kako je saznajući da za izdaju, izrekao kletvu „Dabogda moje noge nad tvojom glavom bile!“ 5. veljače 1905. godine umire u kući svog izdajnika Ante Garca, koji je umro dva dana prije Andrijice te su oba položena u isti grob. Pokopani su u mjestu Runovići. Kletva se ostvarila: Andrijičine noge položene su nad Garčevom glavom.⁶⁶

Ista takva predaja zapisana je i u romanu:

Kamen se ponovo zarumeni i nitko živ ne može razlikovati krv kaursku od krvi turske. Među inim hajducima bijaše najimenitiji Andrija Šimić, koji s Jovom Kadijevićem, Ivanom Lončarom, Antom i Marijanom Jovićem iz Vinjana, Ivanom Meštrovićem sa Studenaca i ostalom kićenom družinom Turcima silne jade zadavaše, iščikaše ih i ubijaše, a srebro i zlato: pola raji, a pola družini. Šimić ubi bega Lakišića i Derviš-bega Kopčića, a aga, trgovaca i ostale Turadije ni broja se ne zna. I tko raspisa ucjenu na njegovu glavu? Turska carevina i paša mostarski? Daklem, Austrija! Pade li u boju il ga u stupici zaskočiše? Daklem, na logu. I ne izdade ga Turkinja djevojka niti kakva raspusna krčmarica, već Ante Garac, dobar čovjek, Hrvat i katolik, koji mu tvrdu vjeru zadade da ga izdati neće. A to se zbi licem na sv. Arkadija, na 12. siječnja 1871. I dok ga kao sputanu živinu austrijski jad iz kuće izdajničke vodaše, Šimić dobaci Garcima: »Moje noge nad vašim glavama bile!« I bit će akobogda, jer Šimić je u srcu svačijem i mnoga će se kletva njegovoj priključiti.⁶⁷

Jedna od izreka u romanu glasi: *Gdje ćeš izdati, svih ti Juda Iškariota, gdje ćeš izdati pa da ti se sjeme umete i zamete kao što se već u drugom koljenu zamelo Garcima što izdadoše hajduka Šimića.⁶⁸*

U Zmijavcima, mjestu nekoliko kilometara udaljenu od Imotskog, i danas kazuju kako je u starosti Andrijica sjedio pod hrastom, istim onim pod kojim je izdahnuo i Raosov did Kikaš.⁶⁹

⁶⁵Dragić, Marko, *Povijesne predaje o Roši-Harambaši i Andriji Šimiću*, Hrvatska obzorja: časopis Ogranka Matice hrvatske Split, Split, 2001, str. 971-974.

⁶⁶Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008, str. 414.

⁶⁷Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 169.

⁶⁸*Isto*, str. 211.

⁶⁹Dragić, Marko, Blažević Ivana, *Interferencije usmene književnosti u Raosovom romanu „Prosjaci i sinovi“*. U: *8. kijeovski književni susreti*, Zbornik radova i pjesama, Posvećeno Ivanu Raosu, Općina Kijevo i Pučko otvoreno učilište „Invictus“ Zagreb, Kijevo 2009, str. 93.

3.1.2.3. Roša harambaša

Osim hajduka Tomića i Andrije Šimića, Raos spominje i Ivan Bušića, hajdučki prozvanog Roša-harambaša:

Po svoj Krajinu bijaše hajduka znanih i neznanih, glasovitih i bezimenih, razvikanih i pritajenih, samohranih i u povelike družine združenih. Bijaše tu Ivan Bušić što poradi crvene kose bi prozvan Roša, pa Marko Čaljkušić, rečeni Mutvica, jerbo mutvicom tri Turčina prikla, pa Antiša Škorić, rečeni Beg, pa Vekić, Ninčević, Velić, ...⁷⁰

Vinjanski hajduk, Ivan Bušić, poznatiji kao Roša-harambaša, rodio se oko 1745. godine. Gašpar Bujas u „Makarskom ljetopisu od godine 1773. do 1794.“ tvrdi kako se glasoviti hajduk rodio u Gorici kod Gruda, dok u „Imotskoj krajini“, Ante Ujević piše kako se taj isti hajduk rodio u Vinjanima Donjim. Ujevićevoj teoriji o rođenju Roše-harambaše idu u prilog žive predaje koje se i danas pripovijedaju u tom kraju.⁷¹

„Prozvan je Roša jer je imao crvenu kosu (tal.rosso = crven).“⁷²Živeći uz tursku granicu, slušajući priče o turskim zulumima, s nepunih 15 godina odmetnuo se u hajduke. Pripovijeda se da ga je harambaša Sočivica, pravoslavac, primio u svoju hajdučku četvu. Jedna od predaja kazuje „kako su babe zatvorile vrelo Turanj zbog Roše-harambaše koji je dolazio na to vrelo radi čega su ondje češće boravili Turci htijući uhvatiti toga hajduka.“ Druga predaja kaže kako je Roša „po narudžbi ubijao čas sina, čas oca koji su međusobno bili u svađi. Međutim, kad se Ali-beg Sukljašević izmirio sa svojim sinom Ahmedom, kojega je prethodno pobratimio sa Rošom, potkupili su šestoricu Vlaha da ubiju Rošu. Roša je upao u zasjedu u kojoj mu poginu brat i jedan pratilac, a onda je on sa svoja dva hajduka pobio napadače i oba Sukljaševića.“ Ivan Bušić hajdukovao je od Imotskog do Sarajeva, a kazuje se i kako je bio gusar te putovao od Amerike sve do Indije.⁷³

Postoje dokumenti i predaje koje pripovijedaju o Roši u kreševskom kraju i u okolici Tarčina. U tom kraju postoji izreka „Ivan planina – hajdučka starina“, jer je preko tog mjesta

⁷⁰Raos, Ivan: *Prosjaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 149.

⁷¹Dragić Marko, *Povijesne predaje o Roši-Harambaši i Andriji Šimiću*, Hrvatska obzorja: časopis Ogranka Matice hrvatske Split, Split, 2001, str. 970.

⁷²*Isto*, str. 970.

⁷³*Isto*, str. 970.

prolazio važan sredovječni put. Kako je hajdukovao sve od Imotskog do Sarajeva, danas se u Sarajevskom polju za nekog tko je nagal kaže da je „k'o Roša“.⁷⁴

O Rošinoj smrti piše Ivo Andrić u pripovijest „Ispovijed“. Andrić piše „kako je Roša, hajdukujući po Dalmaciji, Hercegovini, i Crnoj Gori, orobio francuskog emisara na putu u Carigrad. Progonjen od Turaka, bježi u Bosnu i tragično završava kod Kreševa.“⁷⁵

3.2. Etiološke predaje

„Etiološke predaje nastaju na temelju povijesnih događaja i osoba i iz ljudske potrebe za objašnjenjem uzroka i podrijetla nastanka naziva pokrajina, mjesta, lokaliteta, grobova, grobalja, prezimena; nastanka i nestanka jezera, vrela, bunara, čatrnja, virova, ponora te uzroka različitih pojava u prirodi i među ljudima. Težnja k objašnjavanju i tumačenju etioloških predaja stara je koliko i ono što one tumače.“⁷⁶ Svaka etiološka predaja temeljena je na povijesnoj, mitskoj, demonološkoj, eshatološkoj i legendnoj razini, a neke se temelje i na pričanjima iz života.⁷⁷

Don Pavao pripovijeda Potrki o potomcima divendida Prpe, objašnjavajući pritom kako su nastala prezimena Špalatrin, Tunjkić, Šitum.

Većina prezimena dobila su naziv prema imenima i nadimcima Prpinih sinova. Kako je najstariji Prpin sin, harambaša Mijovijo, pobjegao iz splitske tamnice, tako su njegovi potomci nazvani Špalatrin:

I tako Mijovijo umače iz splitske tamnice. Poradi toga prozvaše ga Špalatrinom, i svi današnji Špalatrinini od njega pročeđiše. Stoga nije točno da se Prpići po Prpi prezivaju, jerbo od Prpe ne postade nijedan Prpić, već neki ostadoše Garići, drugi Špalatrinini, treći Tunjkići, prozvani tako po trećem sinu Prpinu Tomi, koga nazivahu Tunjko, jerbo više kroz nos riječi

⁷⁴Isto, str. 971.

⁷⁵Isto, str. 971.

⁷⁶Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017, str. 49.

⁷⁷Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008, str. 415.

*izgovaraše — a četvrti Šitumi, po najmlađem Šimunu, kojega bogzna zašto Šitumom prozvaše; može biti da je bio ljutit, napržica i opak, što po zvuku same riječi razabirem.*⁷⁸

3.3. Mitske predaje

„Mitske predaje pripovijedaju o vilama i povijesnim osobama kojima je narod pripisao nadnaravnu moć.“⁷⁹

Kako navodi Stipe Botica, hrvatska mitologija sadrži određene elemente koji se nalaze u hrvatskoj sredini koji postaju *specificum croaticum*, ali isto tako elemente supostavljene autohtonom stanovništvu koje je boravilo na prostoru današnje Hrvatske. Tako su Hrvati svoje mitske priče i predaje donijeli iz pradomovine supostavljajući ih onima koje su već postojale na prostorima na koje su Hrvati došli. Zahvaljujući brojnim ilirskim plemenima koji posjeduju vlastitu duhovnu i materijalnu kulturu, pa i mitologiju, novodošlim Hrvatima, Slavenima te starosjediocima, Hrvati su dobili novo obilježje, entitet i identitet. Hrvatski je narod stvorio hrvatske mitološke priče, unoseći obilježja i elemente koji su zadovoljavali njihove određene životne potrebe. Najvažnije teme za Hrvate, u mitološkim pričama, bile su vezane za pojmove života i smrti. Razni običaji, obredi, čaranja i vraćanja, strah od mračnih sila i grobova, vjerovanja u mjesec, uroke i nagaze, vilinska kola, vilenjake i vilinsku djecu poslužila su kao građa za stvaranje predaja i priča okupljenih oko teme *život - smrt*.⁸⁰

Bošković-Stulli smatra kako u Dalmaciji, mitske predaje nisu toliko posebne po motivima, nadnaravnim bićima i pojavama o kojima pripovijedaju, već po osebujnom uobličanju općeg motiva, po domaćim lokalitetima i protagonistima uz čvrsto uvjerenje kako se svaka zgoda dogodila upravo ondje i upravo onim osobama o kojima je u predaji bila riječ.⁸¹

⁷⁸Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 154.

⁷⁹Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008, str. 429.

⁸⁰Botica, Stipe, *Lijepa naša baština* (književno-antropološke teme), Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998, str. 67-71.

⁸¹Bošković-Stulli, Maja, *Žito posred mora: usmene priče iz Dalmacije*, Književni krug, Split, 1993, str. 41.

3.3.1. Vile

„Percepcija vila razlikuje se u zapadnoeuropskim i istočnoeuropskim zemljama.“ U zapadnoeuropskim, posebno britanskim mitskim predajama, vile su mala šumska stvorenja s krilima koja se okupljaju oko cvijeća, potoka i jezera.⁸²

Slavenska i hrvatska mitologija vile također smatra oličenjem ljepote. Predstavljene su kao bajkovite ljepotice u dugim bijelim, rjeđe plavim haljinama, dugih zlatnožutih kosa, modrih ili zelenih očiju, s cvjetnim vijencem na glavi, milozvučnog glasa, hitre i vitke.⁸³

Među prvim Hrvatima koji je ponudio jasnu i slikovitu predožbu vile bio je Ivan Kukuljević Sakcinski. Kaže kako je svaka vila mlada žena, bijela lica i bijele puti, duge zlatne kose, tijela tanka kao jela s krilima, glasa miog i blagozvučnog, a iz očiju sijevaju munje. Hrvatska renesansa književnost (Marulić, Vetranović, Držić, Zoranić) prikazuje vilu kao stalnu sliku ljepote, čežnje, sreće, pomoći, ali i napasti i propasti. Vilinska ljepota ipak je narušena jednim nedostatkom, magarećom ili kozjom nogom, no zanimljivo je kako je u svakoj priči sugovornik postavljen „tako da ni ne gledau donji dio tijela vile“.⁸⁴

Pripovijeda se kako su vile zavodile mladiće javljajući im se u snovima. Često su hajducima i općenito junacima dojavljivale vijesti o Turcima.⁸⁵

Vile su u narodu opisane kao ljepotice, no činile bi zlo samo onima koji bi izdali njihovu tajnu da im je jedna noga konjska, magareća ili kozja.⁸⁶

„Pomagale su junacima i samo noću dolazile u sela.“ Vile su podržavale hajduke, a i vjeruje se kako je svaki hajduk imao svoju vilu.⁸⁷

Nadnaravna bića zauzimaju posebno mjesto u imotskoj kulturi, a najveći značaj ipak nose vile.

⁸²Dragić, Marko, *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*. U: *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, Unešić, 2012, str. 197.

⁸³*Isto*, str. 198.

⁸⁴Botica, Stipe, *Vile u hrvatskoj mitologiji*, Radovi zavoda za slavensku filologiju, br. 25, Zagreb, 1990, str. 30-31.

⁸⁵Dragić, Marko, *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*. U: *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, Unešić, 2012, str. 198.

⁸⁶Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008, str. 429.

⁸⁷Dragić, Marko, *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*. U: *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, Unešić, 2012, str. 200.

Vile se obično dijele prema staništima na kojima obitavaju: zemne, zračne i vodene. U Hrvata najbrojnije su zemne vile. Gotovo nema nijedne planine, gorja ili uzvisine koja ne nosi neku predaju o vilima i vilinskim dvorima. Narod pak neka mjesta naziva: Vilčić, Vilindolac, Vilendočić, Vilište, Vilenjak, Vilnjak,...⁸⁸

Imotska krška krajina obiluje vilinskim stanovima. Svaki lokalitet značajan je po svojim pričama i legendama. Prema predaji, vilinski stanovi najčešće su uz vodu – uz jezera, rijeke ili izvore, ponore i pećine, na planinskim vrhuncima Biokova i Zavelima, u dubokim hrastovim šumama kakvim je obilovao imotski kraj, na križanjima cesta i putova, pojavljuju se među ljudima pri nekom važnom događaju, određenim poljskim radovima (žetvi), prekretnicama u prirodi (ravnodnevnica) ili ljudskom životu (vjenčanje, smrt).⁸⁹

I Raosove vile borave u planinama:

*Ustvari, siđoše u dočić što se nalazio oko trista aršina pod najvišim vrhom, Vilinjakom, koji i ne bijaše pravi vrh — šiljak ili ćulak, glavica kupusara ili lukovica — već prostrana, i koliko je mogla biti travnata, zaravan na kojoj se vile sastaju, kolo igraju, bijesne konje vijaju i svakojaka i svakovrsna čudesa izvode. Bijaše to mjesto začarano i neprilično po čovjeka, pustopašina nekakva, obrubljena prstenkom crnograbovih i jasenovih grmičaka.*⁹⁰

Kao jedinu poveznicu svjetskih i imotskih vila Delić Prešen navodi činjenicu da su vile nadnaravna bića, ističući nadalje karakteristike vila imotskog kraja po kojima se razlikuju od ostalih svjetskih vila:

„-nemaju krila, ali svejedno lete zrakom i lako se premještaju s mjesta na mjesto,

-sve imaju plavu kosu, unatoč kojoj su lijepe,

-umjesto stopala imaju magareća kopita ili kozje papke,

-značaj im varira ovisno o prilikama, od suosjećanja do osvetoljubivosti,

-često im se suprotstavlja junak tj. hrabar čovjek koji im se ne pokorava i kojega uvažavaju

-lijepoga mladića nerijetko znaju oteti kako bi im poslužio u nekim nagoviještenim erotskim igrama, ali mu prije nego ga vrata u stvarni svijet izbrišu iz pamćenja vrijeme

⁸⁸Botica, Stipe, *Vile u hrvatskoj mitologiji*, Radovi zavoda za slavensku filologiju, br. 25, Zagreb, 1990, str. 33.

⁸⁹Delić Peršen, Maja, *U vilinskom kolu*, Matica hrvatska, Ogranak Imotski, Imotski, 2009, str. 16-17.

⁹⁰Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 23.

provedeno sa njima; ako su zadovoljne mladićevim uslugama, nagrade ga, a ako nisu, uvale ga u nevolje

-ljubomorne su na djevojke kojima se smiješi sretna budućnost ili na one koje su samovanjstvom lijepe pa ih zbog toga kažnjavaju

-pomažu mladićima koji čuvaju tajnu o njihovu postojanju ili djelovanju i time postaju njihovi sudruzi, sudionici ili nerijetko poluvilenjaci

-mijenjaju mišljenje često i bez razloga

-služe se svim sredstvima za postizanje cilja

-iz zabave plaše ljude i potiču njihove strahove

-bezimene su; naziv „vila“ u službi je imena, ali značaj koji u cjeloukupnom rasponu može pripadati jednoj vili ili biti razdijeljen na njih nekoliko, koliko ih se pojavljuje u priči.⁹¹

Ipak, Raosova vila nije bezimena. Često spominje vilu Koviljanu kojoj pripisuje nadnaravne moći:

Daklem, rekao bi naš pop, daklem, kad ono vile Prpu umakoše i na Vilinjak odvedoše... — Mora da je bio čudo lijep i moćan, jer vile bubuljičave ne odvođe — uzdahne Potrka i otužno vršcima prstiju pomiluje svoje bubuljičavo lice. — Najljepši u Krajini, najljepši što se zamisliti može, a moćan... jer ga drukčije vile ne bi onako nemilo grabile i raznosile kod toliko čilih momaka. A, borami, i jesu ga grabile, raznosile i rastezale čim na Vilinjak pade u noći mladoga mjeseca kad se vile ponajvećma uzblane i kad im se sva mahnita krv u podanak sabije. Sve skočiše na nj. Što starije to žešće skaču, uspaljenice nijedne. Te vuci jedna, vuci druga, i moj ti se Prpa u toj pomami izgubi i onemoća kô što čovjek uvijek onemoća dočim se žensko na nj pomami. Gdje nećeš kad ih je stotina! Vidi Prpa, vrag odnese šalu, i ako ovako potraje do zore, iscijedit će ga tako da će ostati samo prazna mješina, u kojoj će koja koščica ovamo-onamo. »E nećete, majku mu — zareče se Prpa u sebi — e nećete! Vi jeste vile, ma i ja sam Prpa, a u Prpe i za mladog mjeseca veća glava manjom gospodari!« Sve misli što će i kako će, sve promatra neku malu, majušnu vilu, nedoraslu Koviljanu, koja se negdje postrance skutrila i sve na nj iz tihana i sramežljivo gvirka; netom je pogleda, ona oči k zemlji. »Pripit ću se uza nju, pa štomudrago« reče Prpa u

⁹¹Delić Peršen, Maja, *U vilinskom kolu*, Matica hrvatska, Ogranak Imotski, Imotski, 2009, str. 15-16.

sebi i začas majstoriju smisli, te podviknu vilama: »Nemojte me natren grabiti i raznositi, već da malo sâm za se poskočim ne bih li se stare snage domogao, pa će svakoj biti na lakte i na aršine!« Prevariše se vile i guja ih ujede. Netom ruke od njega, a on ti, hop-cup, Koviljanu oko pasa, pa se zaleti i skoči ravnih trista aršina i dva palca k tomu, što i izmjeriti možeš. Od tog silnog skoka prosjede se kamenje pod njima, zemlja se sruni u sredinu i poravna, a okolni se grabići, jasenčići i hrastići sviše i od vilinskih pogleda sakriše cijeli dočić. I tako Prpa, pitajboga, koliko dana uza svoju Koviljanu proboravi, i, pitajvruga, koliko joj novih vilica ugradi, jer vile se ne kano žene, već kano mačke blizne. — A kako li se ono izvuče? — Potrki draga priča, draža od pogače. — Nijedno ti voće, sine, ne može tako oslaćati da se njim prije ili poslije ne zajaziš. Tako ti je i sa ženama i s vilama. Samo kad te se žene zasite, šalju te k vragu ili pak šutke s tobom deveraju, jer kud će i što će, dok ti vile pošteno zahvale i s tobom pobratimstvo skuju. Ti popiješ malo njihove krvi, one malo tvoje, pa te još i mlijekom zadoje da se velike snage domogneš. K tomu te svim i svačim bogato nadare, i dok god živiš u svakoj ti prigodi i nevolji u pomoć priskaču. Ili možda misliš da bi Prpa od svoje poklao i poubijao tisuću trista i sedam stotina što velike što male Turadi, i ono nešto poganih kršćana, da mu nije pomagala Koviljana i male vile što ih s njom izrodi! Hajde, borati, sjedni! — Jesu li one, može bit, umjesto njega i Turke sjekle? — upita Potrka. — Ni Bog ni vile ne maste krvlju ruke. Oni samo pamet smute, a drugo je naš posao. Ili u piće kanu kapi od sna, kapi od zaborava, kapi od glavinjanja, ili se dušmaninu na dva tri skoka ukažu, pa se pred njim do gola svlače i gole kolo vode. A Turci kô Turci: gole se ljepote nagledati ne mogu. I tako: oni gledaj i u prazno sabljom mlataraj, a ti sijeci dok se ne umoriš. »Da je i meni tako!« pomisli Potrka i triput se oblizne. I dok je obilazio dočić, tu ljubavnu postelju devendjeda Prpe — veliku kao oveće gumno opasano rođenim komadima kamena, baš tako kao da ga je netko obzidavao — deset mu se puta ukazala Koviljana pokrivena samo trepavicama. Potrka ju je gledao i gutao očima, nu čim bi ona podigla trepavice, on bi svoje namah spustio. Oboje bijahu mladi i sramežljivi, pa im se mora oprostiti. Ipak joj Potrka, makar u misli, govoraše: »Pričekaj, mala, dok porastem, dok mi budu trepavice same od sebe uzgorice stajale, bit će na tisuće udaraca i na stotine tisuća Turaka...« Tada ga nešto kljucnu po mozgu i kao da reče: »Stani, bolan, kud si navalio! Ako posiječeš Turke, od koga ćeš prositi?!« I Potrka spozna da su zauvijek nestale vile i konji umršene grive, puške male i puške velike, kremenjače i kapsulače, junački megdani i bojna slava... ostade samo prosjačka torba o ramenu, obijanje pragova

turskih i kršćanskih, zazivanje Boga i Allaha za šaku vune, za bukaricu žita, za kašiku masla i krišku kruha, jednako slasna bio turski ili kršćanski.⁹²

Većinu karakteristika kojima Maja Delić Peršen opisuje vile Imotske krajine lako je pronaći u romanu „Prosjaci i sinovi“: kako je prethodno navedeno vile koriste lijepog, najljepšeg mladića u krajini za svoje erotske igre, u ovom slučaju devendjeda Prpu, junaka koji im se suprotstavlja. Iako Raos ne iznosi detaljan fizički opis vile, jasno je kako su vile u romanu simbol ljepote, simbol junaštva. I Raosove vile izlaze samo noću, jer kaže: „...jesu ga grabile, raznosile i rastezale čim na Vilinjak pade u noći mladoga mjeseca kad se vile ponajvećma uzblane...“⁹³ Vila Koviljana kao i druge vile Imotske krajine junaka „svačim bogato nadare i u svakoj ti prigodi i nevolji u pomoć priskaču“⁹⁴, a pomogle su i divendidu Prpi u borbi protiv Turaka. Delić Peršen navodi kako su vile Imotske krajine bezimene, dok je Raos ipak svojoj vili nadjenao ime, vila Koviljana.

Ista ta vila, spasila je divendida Prpu:

Ali Prpin pripašaj bijaše jedan od onih što se svakih stotinu godina pripasuju. I stoga se na cijelom svijetu svakih stotinu godina samo jedna junačina rađa. Bijaše to, sine, vilinski pripašaj, koji je u ono vrijeme od svih vila samo Koviljana imala i dala ga Prpi utkavši u njoj polovicu svoje kose. A dok te i u običnom pripašaju, kamoli u ovomu, vilinska kosa opasuje, nikakva te zla kob skobiti ne može. — To Prpa nije znao? — Kako ne bi znao! Ali rekoh ti: kad donje zagospodari gornjim, i Bog ruke diže. — Pa što pripašaj, na brzinu, opet ne pripasa? — Zaludu. Čim ga jednom otpašeš, gotovo je. Vila odmah izvuče svoje vlasi, a krpa postane što je i bila... Tako Prpu svezaše i kolac mu namakoše. — Nisu ga valjda i nabili? — izazovno će Potrka, jer već bijaše sto puta čuo kako je devendjed Prpa duboko ostario, kako je jedne noći s devenbabom Anđelijom na gumno legao, kako se devenbaba Anđelija iščinjala da spava, a samo je žmirkala i sve gledala, gledala kako ga vile umivaju i čarobnom pomašću mažu, kako se pred njenim očima iz smežurana starca u pahuljičasta mlađarca promeće, gledala je i to kako je s vilama na vilinskog konja uzjahao i prema Vilinjaku odjezdio. Poslije ga nitko nikada više nije ni čuo ni vidio. To je bila jedina sveta i živa istina, a sve je drugo: luk ti vadim kapulu ti sadim. — Nisu — odgovori Kikaš — Koviljana im ga iz ruku otela, pa s

⁹²Raos, Ivan: *Prosjaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 24-26.

⁹³Isto, str. 24.

⁹⁴Isto, str. 25.

*njim u oblake, iz oblaka na Glavicu povrh kuće. I svakog vilenjaka, koji vilinski pripašaj izgubi, vila tri puta od smrtne pogibelji izbavlja, a četvrti bogu ili vragu!*⁹⁵

„Vjerovalo se da se u kosi vila nalazi snaga i život, pa bi junaci često oko pojasa znali nositi viline vlasi, koje bi ih činile jakima i nepobjedivima.“⁹⁶

Tako je i vila Koviljana, utkajući polovicu svoje kose u pripašaj, spasila dividendu Prpu iz kule Kasim-age Čelebića.

I Divac je, kao i dividendu Prpa, susreo vilu, ovaj put nazvanu Zlatka:

Divac otkinu grančicu tek zazelenjene tilovine i stade je griskati s ona dva tri preostala zuba: — Slušaj, mali, vrag te od sise odbio, slušaj i muči kad stariji i prdi! Kad nešto kažem, onda kažem, a ti, krk, i dušu u se! I kad ti kažem da onaj šantalaš baljezga, onda baljezga! Kad govori i ja mu priznajem da govori, a kad baljezga onda baljezga. Kaže, da ti je devendjed Prpa bio junačina kakva Krajina nije rodila. Bio je. Što jest, jest. I da je sjekao Turke na buljuke, kvrc-krc, fiu-fij! Sjekao je. Što jest, jest. S vilama se bratio, i one mu sveder na ruku išle i pri ruci bile. Jesu. Što jest, jest. Ma, sroljo jedan nije vilu ni za sisu uhvatio, a kamoli s njom štrc-Marica, i toliko joj vilica ugradio! Što nije nije, pa bog i maslokaša! — A otkud ti znaš da nije kad si tim vražjim rođenim očima Prpin dočić vidio u koji je s Koviljanom uskočio! — Brus, miško! Skočio je na kravu a ne na Koviljanu! Ne skače se od šale na vilu! Hop-cup i štrc-Marica! A kad se jednom skoči, onda je zanaovijek gotovo, moj brcko, mrcko, štrcko! — Što gotovo? — Sve gotovo! Kvrc! Kô da si ga britvom odrezao. Bolan ne bio, i sam znaš da vile nemaju muškoga poroda i da s vilenjacima nove vile grade. Vilenjaci su naši momci, viloviti, siloviti, prčeviti. A vile još prčevitije, pa šćap' momče i s njim na sušanj, u travu ili u postelju, pa kič-vole, kič-krava, kič-vole, kič-krava... udari, nabij i muzi, muzi dok mu i posljednju ne izmuzu. A onda s njim zzzzz... u jad i nevolju iz koje je i došao. Ma opet nije ništa izgubio, jer više valja noć s vilom nego život s babom Anđukom ili s tetkom Livoguzom. Jer, sokole moj, sokoliću, vila ti je vila: gdje pipneš — tvrdo, gdje pomiluješ — glatko, gdje zagrižeš — sočno, gdje okom — žari, gdje jezikom — sladi, eto ti je, vraže! Vilenjaci se tog slada toliko nauživaju, da čitav život ne mogu sebi doći, i nema te vražje ženske ni tog poganog vrcanja stražnjica koje bi ih ma i načas opčinilo. A tvoj devendjed Prpa nakon kace meda, hop-cup, pa od prve na babu Anđeliju, na vreću govana!

⁹⁵Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 36.

⁹⁶Dragić, Marko, *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*. U: *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, Unešić, 2012, str. 199.

— A tko ti kaza da se vilenjaci ne smiju ženiti ni od srca poroda imati? Divac ispljunu sažvakanu grančicu tilovine i strignu ušima: — Jedno momče komu mogu vjerovati kano samu sebi. A sad počuj. Bilo, velju, jedno momče. Momče li je, ždrijebe li je, što li li je? Plahovito, silovito, burovito, vjetrovito, pa kud okom tuda skokom, što ti trkom, on će srkom. Nema zida niti jame da ih neće preskočiti, niti momka da ga neće ramenjakom nadbaciti. Momče li je, ždrijebe li je, što li li je... I jednoga dana, hu-hu, 'rano moja, strah za se, pričke poda se, put preda se, pa vrc u planinu; ne u ova naša jadna brda, u kojima vila kô na grabu oraha, već u pravu vilinsku jazbinu, u Zavelim-planinu. I tako s noge na nogu, gaz-gaz, gaz-gaz, dok ne nagazi na jedno dijete, ciju-miju, što se zaigralo nad jamom, nad jametinom. Vidi momče: nevolja je, i sve misli kako će djetetu lib-lib, da ga ne ustraši, da od zla gore ne načini. A dijete sve neki korjenčić iz jametine čup-čup i sve se više nada nju nadvlači. I baš kad momče htjede: šćap za nožicu, korijen se istrže, dijete za korjenom, a momče za oboma. Ispočetka dobro: s kamena na kamen, s klina na klin, a onda naleti glatko i vlažno, a moje ti momče fiiuu... dok mu se ne smrači pred očima. Kad dođe k sebi, nad njim hrastova krošnja kô nebo, na svakoj grančici fić-fić, fuć-fuć, po jedna ptičica šarenica i zlatorepka vražju pjesmu izvodi — milinje božje — a ono mu djetesce čup-čup malje po prsima, škakljucavo. Kad podiže oči, nad njim ljepota djevojka, auuu... kakvu oko nije vidjelo ni nos onjušio, u anteriji od same svile i kadife, protkane zlatom žeženim. Vidi momče: vila je. Vidi: podmetnula čedo da ga iskuša. Sve vidi, ma odati se ne smije. Pa sve misli: što bi, kako bi, dok mu se ne učini da je najpriličnije po starovičku, te upita: »Tko si? što si? I kako si?« Ona okom kô zvrkom, pa odgovori: »A, eto, dobro sam. Ako hoćeš, sestrice sam od ove za kojom u jamu skoči. Zovi me Zlatkom i dođi sa mnom da te se nadarivam«. Uze ga za ruku, pa cap-cap u neku pećinu. Naoko pećina kô pećina, zjalo kô zjalo, obraslo grabovinom i kupinom, i sve nekom opasnom tminom zja. A kad u tminu, jadna ti majka, zasja kô sto slijepih sunaca, zažubori kô sto umilnih izvorčića. To sa svoda nizovi bisera i dragog kamenja zvec-zvec, kô puno polje srebrnih praporaca na konjima razigranim, ubojitim. Pusta svila pada odasvuda, na stolu đakonija da ih u tri mjeseca prebrojio ne bi, niti bi ih svi prosjaci u Krajini mljacnuli od nedjelje do nedjelje. Postelja poširoke kô kuća, a strunjača nabijena perjem sa samih podvoljaka vrabaca poletaraca, nad uzglavljem alemkamen kô tikva misirača. Gleda momče curu pa postelju, pa opet curu, obliznu se i reče: »Ja bih tebi štogod djetesca ugradio!« A ona prihvati: »Najedi se, pa ćemo onda.« Momče opet pogleda postelju, draža postelja od tri stola đakonija; a djevojci opet milo što je tako, pa će: »Kad baš nemaš hitnijeg posla...« I da ti ne dužim: gdje pipneš — tvrdo, gdje pomiluješ — glatko, gdje zagrižeš — sočno, gdje okom — žari, gdje jezikom — sladi, eto ti je vraže! Momku se učini kao noć i dan, a bijaše tek

propupalo kad je od kuće odlazio i posljednje lišće opalo kad se vrati. I tri puta bijaše propupalo, i triput lišće opalo dok prvu riječ preko zubi prebaci. Samo tumara i glavinja, i bum-bup o drvlje i kamenje; bijaše lud sebi i drugima, ali nije se moglo drukčije. Budan ili u snu, vila sveudilj bijaše pred njim, na dohvatu ruke, i ma koliko za njom trč' i zaskoči, uvijek bi mu za dohvat ruke izmicala. A on je znao da ono što mu izmiče i nije vila, već njena prilika utisnuta u njegovo oko i njegovu ožalošćenu dušu. Trideset je puta hit-hit u Zavelim planinu, i uuu... kô ranjen vuk zavijao, tražio onu jametinu bez dna, onaj hrast kô nebo, i ne mogaše ih naći. A kad na izmaku treće godine ponovo zađe u Zavelim-planinu, usnu na ledini na proplanku i čio se probudi, nad njim hrast kô nebo, na svakoj grančici fić-fić, fuć-fuć, po jedna rajska ptičica šarenica i zlatorepka vražju pjesmu izvodi — milinje božje — a neko mu drugo djetešce prstićima malje na prsima čup-čup i puć-puć malim ustašcima: »Probudio se ćaćica!« Tada se u onoj istoj anteriji, zlatom protkanoj, spusti do njega na ledinu njegova vila Zlatka, a stade dragati i milovati i šap-šap: »Vrijeme je da se pobratimo i da te životnom snagom zadahnem.« Potom izvadi sisu — kakvu sisu! — a momče se prihvati kô dojenče, pa sis-sis do kapi, i namah oćuti kako se po svem životu neka čudesna snaga razlijeva. Tada vila reče: »Iščupaj der onaj hrastić!« Momče priđe hrastu kô nebo, prodrma ga, al' ga ne iščupa. Tada vila reče: »Posisaj i drugu!« On opet sis-sis, pa i drugu do kapi. I onda ti, sroljo moj, izvali hrast kô klimav zub, a taj se hrast još i dan danas može vidjeti. Tada će Zlatka: »Ostaj zbogom i ne razmeći se bez velike nevolje, jer kad zlo naiđe dobro je svu snagu imati.« I nestade.⁹⁷

Raos ovaj put vili daje ime Zlatka čije je stanište Zavelim-planina. I u ovom ulomku jasna je vilinska ljepota: „*Jer, sokole moj, sokoliću, vila ti je vila: gdje pipneš — tvrdo, gdje pomiluješ — glatko, gdje zagrižeš — sočno, gdje okom — žari, gdje jezikom — sladi, eto ti je, vraže!*“⁹⁸

„Vjerovalo se da vile mogu rađati samo žensku djecu.“⁹⁹ Zato i Raos kazuje preko Divčevih usta, kako vile nikad nisu imale muškoga poroda.

Don Pavao nije vjerovao u Divčevu priču, pa pripovijeda Potrki:

U Potrke pamćenje mlado, pa od riječi do riječi ispriповjedi sve što mu je Divac pripovijedao pod zidićem u prančioku na mladom suncu hercegovačkom. — To je, daklem,

⁹⁷Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 59-63.

⁹⁸Isto, str. 60.

⁹⁹Dragić, Marko, *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*. U: *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, Unešić, 2012, str. 201.

sinko, strašno praznovjerje — reče smrknuto don Pavao, a mladi se kapelan obradova i stade u srcu zahvaljivati Bogu što je staračku pamet naoposum okrenuo. Ali radost mladog svećenika, kao i svaka ljudska radost, bijaše kratka vijeka, jer don Pavao nastavi — Praznovjerje, daklem, grdno i nečuveno, a toliko u ove vražje i tvrde tikve brđanske uvrćeno. Upamti dobro: niti je Prpa, niti Divac, niti ijedan živ čovjek s vilom prespavao niti prespavati mogao, budući da su vile duhovna bića, kao i anđeli i svi ostali čisti duhovi, a ne kojekakve smuculje i kurvetine. I kao što nijedno duhovno biće ne pozna, daklem, ni bluda ni rađanja, tako ga ni vile ne poznaju: koliko ih je Gospodin stvorio u počelu, toliko ih je i sada, i vazda, i u sve vijeke vjekova. Amen. — Ma Divac se kune nebom i zemljom da je on vilu Zlatku ne jednom, nego šest mjeseci uzastopce prevrtao i da stoga više nijednu ženu ne može pogledati. — Laže! Prva i prva mu je laž da se vila zove Zlatka. Počeši malo moždane i sjeti se komu nadijevamo ime Zlatka? — Eto — uzdahnu Potrka — i čemernoj Zlatki Vrtirepki. — Pustimo sad Vrtirepku! — obrecnu se srdito don Pavao — Komu inčije? — Pa kravi... — odgovori poraženo Potrka. — I vila će uzeti kravlje ime! A drugo i drugo, Divca je Bog još u materinoj utrobi uškopio. Ako mi, daklem, ne vjeruješ, ti se sakrij kad on gdjekad gaće odriješi, pa ćeš vidjeti kakva mu nevolja u njima visi. — Don Pavle! — iskreno zaprepašten gotovo zajauka kapelan. — Smiri se, moj dopodnevi imenjače. Ako ovdje poživiš, čut ćeš i gorih. Bojeći se da voda ne svrne s njegova mlina i tako ne ostane i bez vrapca u ruci, Potrka iskoristi časak predaha i uskoči: — Onda, don Pavle, ako je Divac uškopljenik, devendjed Prpa zasigurno nije. Zašto onda on ne bi i s vilom, a naočit je bio! Osim toga njegova se zvala Koviljana, a to nipošto nije kravlje ime! Napokon i starac izgubi tako brižno čuvani mir, te plane i gnjevno se izdera na Potrku: — Glavo od kupusa sotonskoga! Zar ti, daklem, glasno ne rekoh da se vile ni s kim ne smucaju, već junacima i pobožnoj čeljadi u jadu i mucu u pomoć priskaču?! A taj mi se vaš Prpa na sjedine popeo! Upamti: njemu se nijedna vila niti ijedno duhovno biće nikada ni prikazalo nije, kamoli da bi s njim leglo!¹⁰⁰

Vila je spasila i don Pavla:

Slušaj, daklem, i ne prekidaj me. Ne bajam ti, već svetu i živu istinu kazujem. Vidiš li onaj prozorčić tamo na somiću? Na tu bi rupicu zasigurno ušla moja smrt da ne bi Boga i vile. Bijah mlad župnik, a tada, daklem, bijaše pustahija i hajduka kô na kravljoj krpelja. I jedne noći san me obrva, ma baš žestoko. Kad u neka: »Don Pavle! Don Pavle! Probudi se,

¹⁰⁰Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 85.

jerbo se inčije nikad probuditi nećeš!» Ja kô zec. A preda mnom, daklem, u onoj pustoj mjesečini što kroz prozor naviraše, djevojka, ljepota, s licem od mlijeka, s kosom od svile. »Ustaj — veli — i kubure se prihvati!» Ne kaza više ništa, već kroz prozorčić. I ja, daklem, na prozorčić. I što viđu? Tri turske pustahije, eno tamo na groblju, baš za ona dva prva križa konje privezali, pa se stadoše dvorima libiti. Ja korak na se i čekaj. Nisam, daklem, ni Očenaš kad začuh: ljestve uz prozor prislanjaju. Čim Ture na prozor, ja krst na se, oganj na kuburu, a moje ti se Ture prekobicnu i tras o ledinu. Ni danas ne znam jesam li ga na mrtvo ili nisam, jerbo ga ona dvojica pokupiše i odoše otkud su i došli. A da ne bi vile... — A tko ti kaza da to uistinu bijaše vila, a ne anđeo Gospodnji? — ponada se kapelan. — E, moj don Petre, koji bi vrag anđelu dao takve kose i takve sise! A i s vješticama sam se petljao, ali, daklem, manje. Čim se počelo govoriti o vilama i vješticama u mladom se kapelanu bogoslovski žar malo splasnu; bijaše, naime, očito da se starac pričicama zabavlja, a usput i njega na tanak led navlači, ne bi li ga izazvao i podžegao, jer nema toga bogoslova koji bi te luckaste bajke za gotovo uzeo. Stoga mu se učini da je pametnije prihvatiti nametnutu igru: — Znači vrazi su te i s vješticama nosali? Jesu li bar brkate? — Ti se podruguješ, a ja zaozbilj. Učili su te, da su vještice izmišljotina, a? E, da nam je onoliko varičaka žita koliko ih je Crkva ognjem sažgala!¹⁰¹

I don Pavao pripovijeda u vilama kazujući kako vile priskaču u pomoć samo junacima i pobožnim ljudima. I njegova vila bijaše lijepa, s licem od mlijeka i kosom od svile.

Profesor Dragić je zapisao kako „Katolička crkva nikada nije zabranjivala priče o vilama. O omiljenosti vila u Hrvata svjedoči i poslovice „Ako nisi podojio vilu, nisi dobar čovik“. Pripovijeda se da su vile nestale zbog ljudskih grijeha.“¹⁰²

3.4. Demonološke predaje

Kako je prethodno navedeno, vile i povijesne osobe kojima su pripisane nadnaravne moći, motivski se svrstavaju pod mitske predaje, dok su sva ostala nadnaravna mitološka bića, odnosno demoni (vještice, stuhe, irudice, kuga, kučibabe, vukodlaci (kodlaci, kudlaci, kozlaci), čaratani, đavao (vrag-crni ovan, crni pas), orko, mačić, zloguke ptice (gavran, kukviža), razna plašila, prikaze i utvare) svrstana u kategoriju demonoloških predaja. Pa je

¹⁰¹Isto, str. 78-79.

¹⁰²Dragić, Marko, *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*. U: *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, Unešić, 2012, str. 198.

tako osobni doživljaj, susret s demonskim, onostranim bićem osnova svake demonološke (demonске) predaje.¹⁰³

3.4.1. Vještice

„Po narodnom vjerovanju vještice su stupile u savez s đavolom pogodbom koja se potpisivala krvlju. Konkretna ženska osoba đavlu bi prodala dušu, a đavao bi njoj dao natprirodne moći.“¹⁰⁴

Najčešće su prikazane kako „jašu na metli, s velikom grbom na leđima i dugim nosom. Ulazile su kroz ključanice, bludničile s đavolom, jele djecu, držale tajne sastanke, spremale masti za ljubavne napitke, izazivale razne bolesti i ludilo, gušile pri spavanju itd. Vjerovalo se da se noću kreću u obliku leptira ili u obliku lutajuće svjetlosti četiri metra iznad zemlje. Narodno je vjerovanje da vještice uoči Jurjevdana i Spasova gole uzjašu na vratilo i uđu među krave da uzmu mlijeko“.¹⁰⁵

„Prva je vještica spaljena 1275. g. u Toulouseu, a zadnja 1793. g. u Posnanu. Neki misle da je u tom razdoblju spaljeno do milijun vještica. U Hrvatskoj je spaljivanje vještica zabranila Marija Terezija 1758. godine. Vjerovalo se da ima i lijepih vještica *jer i đavao voli što je lijepo*.“¹⁰⁶

„Razlikuju se vještice u bajkama i demonološkim predajama. Vještica u bajci je bezimena i zla, a u predaji je to stvarna osoba koja nanosi zlo. Vještice se još nazivaju: *viške, višketine, štrige (štringe), coprnice, ceprnice, vidine, vidurine, višćine, vešće, babe*.“¹⁰⁷

Don Pavao o susretu s vješticom:

A sad najprije počuj što se meni dogodilo, a to se i tebi može dogoditi ako grijeh veliki poćiniš, kô što sam ga i ja poćinio. Daklem, jednoga jutra dođe k meni Antinica Bilina — još je živa pa je upitaj! — i reče: Pomaži, pope, vještica mi kravu muze preko komoštara!« »Kako to?« velju ja. »Dođi i vidi!« veli ona. Ja k njoj, ona dižvicu mlijeka u kotlu, pa je navjesi. Nu, čim se mlijeko poče grijati, poče se u tanku mlaziću uz komoštre uspinjati, pa preko kotlanica

¹⁰³Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008, str. 436-437.

¹⁰⁴Dragić, Marko, *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*. U: *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, Unešić, 2012, str. 203.

¹⁰⁵*Isto*, str. 203.

¹⁰⁶*Isto*, str. 203.

¹⁰⁷*Isto*, str. 203.

i cerenja i tko zna kuda u vještčinu kotlu. Ja rekoh Antinici: »Pouzdam se u me, i Bog će ti pomoći!« I tada, daklem, počinih grijeh veliki: prve nedjelje za podizanja, umjesto da gledam kako Bog silazi u presvetu česticu, ja se okrenuh i vidjeh kako sve žene dižu ruke nad glavu, samo jedna ni do uha. To je, daklem, ta! Još je živa i neću ti je imentovati — grijeh otkrij, grešnika pokrij — nu ja sam ti i Antinica Bilina dovoljni svjedoci. Sutradan dođoh, daklem, rečenoj Antinici i velju: »Hajde uzmi dižvicu i pođi u staju. Kad krava počne pišati uhvati još pišaku u dižvicu, a potom iz svake sise izmuzi po pet mužnjeva mlijeka u čast pet rana Isukrstovih. Potom izmoli dio ružarja, pa svu onu gadalinu, daklem, prespi u kotlu i navjesi nad vatru.« Mislim, dok ona to obavi i ja ću do vještčine kuće. Kad ja tamo, vještica se uzvrckala oko ognjišta, a nad ognjem prazna kotla visi i čeka. U neke vidim: komoštre se ovlažile, a niza nje mlazić ravno u kotlu. A kako je, daklem, kotla bila ugrijana, prve se kapi odmah u paru pretvoriše i strašan smrad cijelu kuću usmradi. Vještica stade skakati, vriskati, zavijati i povraćati. Onda prekri lice rukama, pa naglavce iz kuće. Ja joj podapeh nogu i rekoh: »Kud si nasrnula, daklem, kô fratar u pojatu!« »Onoj kuji, Antinici Bilinoj, pogiboh od gadaline!« Na to ja rekoh: »Ne odlazi, jerbo će cijelo selo saznati tko si i kakva si. Prepusti to meni, ali mi i obećaj da više iskrnjemu zla činiti nećeš.« A ona reče: »Kako mogu zlo ne činiti kad sam za to stvorena!« Ja rekoh: »Turaka je i odviše, okreni se, daklem, k njima!« Ona se pljesnu po guzici i obradovana reče: »Toga se nisam ni sjetila!« I otada nikakva zla po selu ne činjaše. Kako se, daklem, nosila s Turcima, to oni znaju, a ja nit sam je pitao, nit me je za srce ujedalo. — I ti vjeruješ u takve budalaštine?! — U ime Oca i Sina... — stade se križati don Pavao a u što ću, daklem, vjerovati ako ne u ono što rođenim očima vidim!¹⁰⁸

3.4.2. Vukodlaci

„Vukodlak spada u najpoznatija demonska bića.“¹⁰⁹ Različita su vjerovanja o nastajanju vukodlaka. Na primjer, u Hrvatskom zagorju i Zagori vjerovalo se kako će se „pokojnik povukodlačiti, ako preko njega prijeđe kokoš ili mačka“, dok se u Zagori vjeruje da se mrtvac može pretvoriti u vukodlaka, ako preko njega prijeđe pas. Vukodlaci se, prema nekim pričama, okupljaju na raskrižjima putova od dvadeset tri sata do ponoći. Iz tog se razloga na raskrižjima „postavljalo raspelo koje bi služilo kao obrana od zlih, mračnih sila,

¹⁰⁸Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 80-81.

¹⁰⁹Dragić, Marko, *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*. U: *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, Unešić, 2012, str. 214.

ali i pomoć u rasuđivanju pravih smjerova putovanja. Vukodlak se još naziva *vukozlak, ukodlak, kozlak, kudlak, kodlak, kudljak*“.¹¹⁰

U narodu se vukodlak „često poistovjećuje s vampirom-demonškim bićem koje noću napuhano i bez kostiju u obliku mješine ili leptira ustaje iz groba, napada ljude i siše im krv. U Slavoniji, Istri, kao i, primjerice, Albaniji *kudlak* je zajednički naziv za vukodlaka i vampira“.¹¹¹

O vukodlaku iz „Prosjaka i sinova“:

*Da nisi i kakva vukodlaka glogovim štapom bocnuo? — podrugnu se don Petar s očitom namjerom da žigne starca. — Tri, a ne jednoga! I o tom ti može posvjedočiti dvadesetak čestitih osoba koje su sve to rođenim očima gledale, daklem, i vidjele. Prva ti je mješina bila pokojnog Šimuna Prodana iz Zagvozda, druga ti je pokojnog Štipana Gudelja iz Poljica, a treća, ponajžešća, one puste pijanice, daklem, Antiše Milasa iz Zmijevaca. E, ta nam dosta jada zadade. Valjala se, daklem, gdje je trebalo i gdje nije trebalo: niz brda i planine, niz kuće i pojate, niz rovanje i brloge, niz balege i brabonjke, baš kao da je i na onom svijetu naslijedila ovozemne navike svog pogrdnog gospodara.*¹¹²

„Demonološke predaje o vukodlacima pripovijedaju o mrtvacima koji su zbog teških grijeha četrdeset dana nakon smrti ustajali iz groba. Ako su za života bili pijanice, pojavljivali su se kao mješina puna vina“, stoga u ovoj predaji don Pavao spominje pijanicu Antišu Milasa čija im je mješina zadala brojne jade. S duge strane, narod vjeruje, „ako pokojnici nisu bili pijanice, pojavljivali su se u obliku mješine pune vodom“, kao što su bile mješine Šimuna Prodana i Štipana Gudelja. Kažu kako bi vukodlaci nestali kad bi bili „probodeni glogovim kolcem (ili sa sedam glogovih kolaca) ili drenovim kolcem, po mogućnosti uz pratnju svećenika i zvonara.“¹¹³

Zanimljiva je i predaja o vukojarcu, demonškom biću karakterističnu za Imotsku krajinu. Vukojarac je zapravo simbol i najava nekog lošeg događaja, u ovom slučaju smrti, gladi i neplodne godine. Takvu godinu Raos naziva godina devedeset i deveta.

¹¹⁰ Isto, str. 214.

¹¹¹ Isto, str. 215.

¹¹² Raos, Ivan, *Prosjac i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 78.

¹¹³ Dragić, Marko, *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*. U: *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, Unešić, 2012, str. 214.

Predaja kazuje kako je Kata Špirina ugledala vukojarca, demonsko biće vučje glave s kozjom bradicom, volovskih očiju i rogova s četiri različite noge, jednom jarećom, drugom vučjom, trećom medvjedom i četvrtom konjskom, prekriven dlakom, a iz svake dlake je virio po jedan đavao:

Ove se zime neće živjeti, neće sanjati... To su svi slutili, dapače i znali — osim prosjaka od nevolje, koji su živjeli kô ptice nebeske i ljiljani u polju stavljajući sve u Božje ruke — i jedni s drugima potajice izmjenjivali tjeskobne i zloslutne poglede. Samo da ne bude devedeset i deveta, i da prerano ne ugrize. Ali ono, kô u prkos, već o svetoj Kati (sveta Kata — bili' gnjata) ne napade do gnjata, već do pasa i do ramena, pa kako pade tako i ostade. A onda zlo udari. Premda bijaše sveta nedjelja, još k tomu i očići, Kati Špirinoj vrag ne dade mira, te svrati u Prisoje da u zavjetrini oko snijega iščeprka štogod suharaka za potpaljivanje vatre. I taman da će rukom za panjčić pod polom kad — jedna ti majka — sva se pola strese od paklene smijurine. Kata se skočenu, gdje ne bi, ruke joj padoše, klonu cijeli život, a ono malo duše što ostade protrnu kao u plašljiva čovjeka kad iznenada u pomrčini mrtvačke kosti planu. Godina je devedeset i deveta. Pošto prvi zapuh užasa prođe, prikupi ono jadne snage što se sakrila negdje po zakutcima, uzdiže pogled na Kuk, na ta sablasna vražja počivala, viša od zvonika, i na samu šiljku ugleda njega, Vukojarca. Ispeo se ondje baš onakav kakav i jest: vučja glava s kozjom bradicom, s volovskim očima i rogovima, jareće tijelo s medvjedićim runom, a noge kako i dolikuje: jedna jarčja, jedna vučja, jedna medvjeda, a na stražnjoj desnoj konjsko kopito što razbija prije nego takne. U svakoj dlaci po jedan đavao stoji i gleda kako narod mre. Vukojarac visoko uzdigao glavu, smješka se onim razjapljenim vučjim žvalama i pitomim se iščinja, baš kao da ga ništa ne zanima do ove snježne bjeline i sjaja smrznuta neba. Igrao bi se. I tako, na sreću, u Katu i ne pogleda, te ona što je noge nose, više mrtva nego živa u komšiluk. U glavi nijedne crne. Svi odmah razabraše da je nadošla godina devedeset i deveta, godina u kojoj svakog stoljeća Lucifer slobodno žanje na prostranoj njivi Gospodnjoj, godina o kojoj se nikad ne zna kad će u stoljeću pasti. No ipak bijaše potajne nade da se Kati prividjelo — žene često vide što ni Bog ne vidi, pogotovu ako su, hoćemo reći, bezmuže, a Kata je bila — i tu su nadu uporno podržavali, premda se nitko ni od najstarijih nije sjećao da je ovog stoljeća već bila godina devedeset i deveta, i premda je do materica još pet žena iz različitih zaselaka i na različitim mjestima Vukojarca vidjelo; ali kad ga na tusti

dan vidje i Antić Škomrlj, a na sam badnjak i nadasve pobožni Copac Kikašev, i najustrajnije napusti nada.¹¹⁴

Mještani su gladovali i nerijetko umirali od gladi, zbog toga im se pričinjalo ovo demonsko biće:

Svi će pomrijeti, premilostivi Bože moj, i ostat će samo gadna usta bure da ti sveto ime slave. Prekjučer i Brstilaču nađoše smrznutu; a nije umrla od studeni. Bila je laganija od perca, pa su se ipak ukopnicima koljena svijala, jer i sami postadoše laganiji od dima. A prije Brstilače umri stari Markota, stari Ilija, stara Marača, stari Jureša, dva stara brata Piplice, stari Jure Skenderov, stara Roška, stari Ikiša, stara Čolinica, Babuša i Bendinica, Nosuša, Čagljuša, Kujundžuša, Zagoška i Grabovka... i nevoljni stari Divac svoju tužbu na tvoj sud prenese... Devetnaest iz moje župe. A koliko iz drugih župa, iz drugih sela, samo ti znaš. I sve starci. Zar nije čudno da umiru samo starci? Ovi nevoljni praznovjerci vjeruju da ih proždire Vukojarac. Ti znaš bolje i od mene da Vukojarca nema, da sinovi glađu umoriše očeve eda bi se sami održali. Jedna usta manje! Ovdje je zakon: jedna manje! Sutra će biti još jedna, i još jedna... od sutra će ubijati djecu! Razumiješ li, djecu?! Djecu koju si stvorio na sliku i priliku svoju! Ali to više nije slika i prilika tvoja, to više nisu djeca, to su samo oči, nijeme oči rasplinite od užasa, goleme oči gladi što prekrivaju cijela majušna, nakazna, zeleno-žuta, smežurana staračka lica, koja kao da se nikad u životu nisu osmijehnula. Možeš li gledati ta staračka lica — te još neotvorene a već požutjele pupove?! Možeš li gledati kako bez grižnje savjesti, bez zračka pokajanja poklasmo one što nam život dadoše i kako ćemo od sutra klati one kojima ga sami dadosmo?! Ne možeš. Znam da ne možeš i da ćeš im pomoći. Ne tražim mǎnu s neba, ali zaustavi ovu buru i digni ovo prokletstvo snijega, da se može krenuti, i ja ću krenuti...»¹¹⁵

3.5. Eshatološke predaje

¹¹⁴Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 324-325.

¹¹⁵*Isto*, str. 328-329.

„Eshatološke predaje pripovijedaju o potresnom pojavljivanju ubijene tek rođene vanbračne djece, umrle nekrštene djece i ubijenih odraslih osoba.“ Nekrštena, ubijena i umrla djeca pojavljivala su se noću, kriveći se u bijelim haljinicama sa svijećom u ruci.¹¹⁶

Eshatološke predaje govore i o pokojnima koji bi se prikazivali samo svojim ukućanima zbog neispovjedenog grijeha. Kad bi svoj grijeh ispovijedili, nestale bi zauvijek.¹¹⁷

Te predaje kazuju se kao memorati, što znači da se neki događaj kazuje po vlastitom sjećanju.¹¹⁸ U romanu „Prosjaci i sinovi“ nisu zabilježene eshatološke predaje.

3.6. Pričanja iz života

Pričanja iz života najčešće su kratke predaje podrugljivoga sadržaja u kojima bivaju ismijavani stanovnici nekog kraja ili sela, pripadnici određenih društvenih slojeva (seljaci, malograđani) i zanimanja (činovnici, policajci). „Isprepleću seanegdotama, šalama, novelama i vicevima“.¹¹⁹ U Raosovom romanu često bivaju ismijavani pojedini likovi, bilo u obliku priče, kao što je priča o Martinu Zakrpi i velikom gavanu barba Miki:

Za tu pogan imam bolju priču, priču Martina Zakrpe, a ta bi vam mogla i valjati. Rečeni, daklem, Martin Zakrpa okopavaše vinograd nekoga barba Mike, gavana velikog, iz Supetra, daklem, vražjeg Petra. Tog Martina poslaše u vinograd tutnuvši mu u torbu podlanicu pogače i tikvicu bevande – jada i za dojenče. Došavši, daklem, u vinograd Martin ponajprije smulja pogaču, potom okopa pet šest loza i sjede pod među da ko čovjek marendu priček. Čekaj on, čekaj, ono podne a marende ko vruga na misi. Nu, kad je ovaj već sjeo da čeka, bar će ručak dočekati. Čekaj on, čekaj, a ono more u zatiljak sunce poljubilo, daklem, ni ručka ni marende. Kad pred zdravomariju eto ti rečenog barba Mike. Gleda on uskop, pa Martina, pa opet uskop, pa se uzvika talijanski, sve mu pjena na usta. A Martin talijanski, daklem, ko i ovca naški, ma po vici razumije da se škrtac ljuti što mu ništa ne uradi. Onda Martina Bog prosvijetli, te i on ožeži talijanski: „Poko vin, poko pan, poko Martin uskopan!“ Kad sutradan, daklem, i ribe i vina, i mesa i manistre, a Martin ošini – pola vinograda. Podveče eto ti barba Mike, pa sve klima glavom i talijanski se iščudava.

¹¹⁶Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008, str. 426.

¹¹⁷Isto, str. 427.

¹¹⁸Isto, str. 427.

¹¹⁹Isto, str. 444.

Martin odmah vidi da ga hvali, pa murastumači: „Tropo vin, tropo pan, tropo Martin uskopan!“ Tako i vi, ovčice moje, ne dajte vukovima da vam naživo kožu deru.¹²⁰

Ili u obliku kratkih pjesama:

*Divac, Divac, Divac,
utučeni pivac,
svakom žensku krivac:
nema čepa za slavinu,
ni za gumno brv, stožinu,
ni ojicu za ralicu,
niti konac za iglicu,
niti čunak za krosnicu,
ni držalo za metlicu,
ni teljig za jaram,
ni ražanj za bajram!
Tko to nema klin?
Divac Špalatrin!¹²¹*

Kao stari momak Divac bijaše često ismijavan od strane mještana, no ni „udani“ Podlivoguz, nije bio lišen podrugljivih komentara:

*To je čovik pravi
što se lipo savi
ispod prkna žene,
da nam ne uvene.*

¹²⁰Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 74.

¹²¹*Isto*, str. 15.

Rep, rep, rep!

Živijo podrep!

Podrep bijo, podrep osta,
ispod repa podguz posta.

Guz, guz, guz!

Živijo Podguz!

Dobru momku da ne bude posta,
i jedna je guza sasvim dosta.

Livoguz a jednu ima
kano druge tri.

Stipica se pod njom klima.

Sad kliknimo svi:

Tripot: guz! Guz, guz, guz!

Nek nam živi Podlivoguz!¹²²

4. LEGENDA

Legende su priče u prozi ili stihu, vjerskog karaktera u čiji se sadržaj vjeruje. U legendama se najčešće pripovijeda o Isusu Kristu, svecima i sveticama, mučenicima i mučenicama, čudotvornim grobovima mučenika, svetim slikama, crkvama i križevima. Legendama su se dugo smatrali i životopisi svetaca, a kao književna vrsta dosta nalikuju samim predajama, no ono što ih donekle određuje kao zasebnu vrstu, kao *genus specificum*, kako kaže Dragić, jest element čuda.¹²³

¹²²Isto, str. 17-18.

¹²³Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008, str. 448.

U romanu je možda najzanimljivija ona o Gavanu i Lazaru, koju je don Pavao svakog proljeća provlačio kroz nedjeljnu propovijed:

»Življaše, braćo i sestre, življaše nekoć, daklem, čovjek bogat, naprasan i tako silovit, da je i tustu ovnovinu lojem začinjao. A do njega, daklem, do stopala njegovih življaše i jedan drugi čovjek, prosjak jedan, po imenu Lazar. A taj Lazar, daklem, bijaše gladan kô loza u kupini i sedam krava misirskih. Da kukavelj, daklem, bude još i gora, bijaše jadnik skovrljen i vitičast, te si ga već tako smotana mogao na prst nataknuti; usto osut krastama, bubuljicama, čirevima, svakovrsnom gadalinom i rastokom, koju, daklem, ni psi nisu lizati mogli. I ležaše, daklem, tako Lazar pred dverima bogataša Gavana i moljaše da mu se dobace bar mrvice koje padahu s preobilna stola. Ali ni to mu ne dadoše, đava' im u pretile guzice pregršt papra sabio! (...)

Jerbo, daklem, kad umrije Gavan, a zapravo i ne umrije kao čovjek: ispovjeđen, pričešćen, s Bogom naređen, uljem svetim pomazan, svetom popudbinom providen, već crče kô živina i propade, daklem, u zemlju koja se pod njim prosjela i u bezdano se jezero prometnula. I tako Bog s mješinom u vodu, a s dušom u vatru. Zacvrčaše na gradelama grijanim paklinom, zacvrčaše, zacvrljiše, daklem, i zapucketaše pretile guzice Gavanove, a kako i ne bi kod tolika loja prožderana! (...)

I tek sada, u mukama paklenim, sjeti se Gavan Boga i uzdiže pogled svoj nebesima koja, daklem, u tu svrhu bijahu otvorena. Kad tamo, ima što vidjeti! Abrahama! Daklem, Abraham sjedi na oblaku od same svjetlosti i u naručju drži... Koga, daklem, drži?« — Lazara! Da koga će!... — uzviknuše mnogi. »Jest, daklem, Lazara, Lazarčića, u naručju kô dijete prisisno, dojno. A Lazaru godi, pa sve poskakiva, čupka bradu ocu Abrahamu... vidi se, daklem, uživa rajsko uživanje sviju svetih. I smješka se milo, kô budalasta kći na ludu mater. Koža mu, daklem, mlada, glatka bijela i sjajna, bez i najmanje bubuljice i čibuljice. I zavapi Gavan što od ognja što od zavisti paklene, zavapi kô što prokleta duša zavapiti može: »Oče Abrahame, o oče Abrahame... Daklem, oče Abrahame, čuj me i smiluj se, pogiboh! Reci der Lazaru, Lazarčiću, reci der mu da umoči prst svoj, prstić malahni u búku vode i da mi na papar od jezika samo jednu kap škrone i kapljucne!« A Abraham reče: »Jok!« I »Jok!« mu ostade sve do dana današnjega i vijeka vječnoga.«¹²⁴

Građu priče o Gavanu i Lazaru, Raos vjerojatno preuzima iz narodne legende o propasti Gavanovih dvora, koju je zapisao fra Petar Bakula, sakupljač brojnih legendi i

¹²⁴Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984, str. 7-9.

predaja u Hercegovini. Sve biblijske priče koje don Pavao kazuje narodu „preoblikovane su i obogaćene ekspresijama narodnog izgovora. Bog tako postaje ravnopravni sudionik diskusije, a njegov izraz, sveden na živopisni jezik imotskog zaleđa, jedini koji njegova pastva razumije, nema u sebi ničeg božanskog.“ Izmijenjena don Pavlova propovijed popraćena je komentarima vjernika prosjaka, čime Raos čini propovijed komičnijom, a sami tim i čitatelju zanimljivijom.¹²⁵

U opusu fra Petra Bakule zapisana je i legenda o Gavanu i propadanju njegovih dvora. Godine 949. u djelu „De administrando imperio“, Konstantina VII. Porfirogeneta, zabilježene su prve predaje i legende o Hrvatima. Od godine 949. pa sve do danas postoji bezbroj primjera prožimanja usmene i pisane književnosti. Iako se interferencija hrvatske usmene i pisane književnosti vidi od početka njena stvaranja, u 19. stoljeću sve se više Hrvata zanima za hrvatsku kulturnu baštinu, posebice za usmenu književnost. Padom Bosne i Hercegovine pod tursku vlast 1463. godine stradaju brojne crkve i svećenici pa njihovu službu preuzimaju dalmatinski franjevci i franjevci iz Bosne Srebrene što je na koncu utjecalo na kulturu Hrvata katolika u Hercegovini.

Legenda o sudbini Gavanovih dvora, nastala je po starozavjetnom motivu o Sodomi i Gomori, gradova koji su uništeni „zbog opočina svojih žitelja“¹²⁶:

O Sodomi i Gomori Ivan Raos kazuje:

Dva su anđela išla u Sodomu provjeriti ljudsku pobožnost i milosrđe. Došli su u Sodomu kad je Lot sjedio na vratima Sodome. Opazivši anđele, Lot se ustao i krenuo u susret anđelima, poklonivši im se do zemlje i zamolio: »Molim gospodo, svrnite u kuću svoga sluga da noć provedete i noge operete; a onda možete na put rano.« A oni rekoše: »Ne, noć ćemo provesti na trgu.« Ali ih on uporno navraćашe, i oni se uvratiše k njemu i uđoše u njegovu kuću. On ih ugosti, ispeče pogaču te blagovaše.« (Post 19, 2 – 3).

Još prije odlaska na počinak »građani Sodome, mladi i stari, sav narod do posljednjeg čovjeka opkole kuću. Zovnu Lota pa mu reknu: »Gdje su ljudi što su noćas došli k tebi? Izvedi nam ih da ih se namilujemo?« (Post 19, 4 – 5). Lot je izašao pred njih i za sobom zatvorio

¹²⁵Dragić, Marko, Blažević Ivana, *Interferencije usmene književnosti u Raosovom romanu „Prosjaci i sinovi“*. U: 8. kijeovski književni susreti, Zbornik radova i pjesama, Posvećeno Ivanu Raosu, Općina Kijevo i Pučko otvoreno učilište „Invictus“ Zagreb, Kijevo, 2009, str. 72.

¹²⁶Dragić, Marko, *Starozavjetni motiv Sodome i Gomore u Bakulinom Šematizmu i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini*, Zbornik o Petru Bakuli, Hrvatski studiji Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2013, str. 75-76.

vrata. Molio ih je da odustanu od svoga nauma, te im ponudio svoje dvije kćeri»s kojima još čovjek nije imao dodira: njih ću vam izvesti pa činite s njima što želite; samo ovim ljudima nemojte ništa učiniti jer su došli pod sjenu moga krova« (Post 19,8). Svjetina je nasrnula na Lota i navalila na vrata da ih razbiju. Međutim, ona dva anđela povukla su Lota k sebi u kuću i zatvorila vrata, a svjetinu ispred kuće zablještili su tako da nisu mogli naći vrata. Anđeli su upitali Lota: »Koga još imaš ovdje: sinove i kćeri, sve koje imaš u gradu iz mjesta izvedi! Jer mi ćemo zatrti ovo mjesto: vika je na njih pred Jahvom postala tolika te nas Jahve posla da ga uništimo« (Post 19, 12 – 13). Lot je izišao i svojim budućim zetovima rekao: »Na noge! Odlazite iz ovog mjesta jer će Jahve uništiti grad!« (Post 19, 14). Budući zetovi nisu ozbiljno shvatili Lotove riječi. U zoru su anđeli navalili na Lota govoreći: »Na noge! Uzmi svoju ženu i svoje dvije kćeri koje su ovdje da ne budeš zatrt kaznom grada!« (Post 19, 15). Lot je oklijevao, ali su ga anđeli uzeli na ruku i isto tako »i njegovu ženu i njegove dvije kćeri i – po smilovanju Jahvinu nad njim – odvedoše ih i ostaviše izvan grada« (Post 19, 16). Kad su ih izveli u polje, jedan anđeo rekao je: »Bježi da život spasiš! Ne obaziri se niti se igdje u ravnicima zaustavljaš! Bježi u brdo da ne udesiš zatrt!« Ali Lot odgovori: »Nemoj gospodine! Nego ako je tvoj sluga našao milost u tvojim očima – a toliko milosrđe već si mi iskazao spasivši mi život – ja ne mogu pobjeći u brdo a da me nesreća ne snađe i ne poginem. Eno onamo grada; dosta je blizu da u nj pobjegnem, a mjesto je tako malo. Daj da onamo bježim – mjesto je zbilja maleno – daj da život spasim!« (Post 19, 17 – 20). Anđeo je odgovorio: »Uslišat ću ti i tu molbu i neću zatrti grada o kojemu govoriš. Brzo! Bježi onamo, jer ne mogu ništa činiti dok ti onamo ne stigneš.« Stoga se onaj grad zove Soar (Post 19, 21 – 22).

Kako je sunce izlazilo i Lot ulazio u Soar, Jahve zapljušti s neba na Sodomu i Gomoru sumpornim ognjem i uništi one gradove i svu onu ravnicu, sve žitelje gradske i sve raslinstvo na zemlji. A Lotova žena se obazrela i pretvorila se u stup soli (Post 19, 23 – 26). Abraham je sutradan u rano jutro požuri na mjesto gdje je stajao pred Jahvom, i pogledao »prema Sodomu i Gomori i svoj ravnici u daljini: i vidje kako se diže dim nad zemljom kao dim kakve klačine« (Post 19, 27).¹²⁷

U antologijskom djelu, „Cvijet kreposti“ („Fiore de virtù“), zabilježena je priča o propasti Gavanovih dvora. Propast Gavanovih dvora posljedica su njegove oholosti, nepravednosti, škrtosti i nemilosti. Zbog poruke koju legenda šalje, nagrađivanje dobrih, poštenih i pravednih, a s druge strane uništenja, kažnjavanja i propadanja zlih, može se

¹²⁷Dragić, Marko, *Starozavjetni motiv Sodome i Gomore u Bakulinom Šematizmu i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini*, Zbornik o Petru Bakuli, Hrvatski studiji Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2013, str. 76-77.

nazvati i moralitetom. Nagrada onom poštenom i pravednom je spas od Božje srdžbe te odlazak iz mjesta koje će biti uništeno zbog onih zlih i pohlepnih. Lot je zbog svoje dobrote spašen i poslan u grad Soar iz uništene Sodome i Gomore, dok Lazar, iz don Pavlove propovijedi, uživa milost Božju u naručju Abrahamovom.¹²⁸

„Motivi Sodome i Gomore nalaze se u legendama o nastanku jezera: Boračkoga jezera kod Konjica, Hutova blata u Trebimlju, jezera Kuti kod Neuma, Crvenog i Plavog jezera kod Imotskog, Jezera u Rijeci Dubrovačkoj, Prukljanskog jezera kod Šibenika, Plitvičkih jezera, Miloševa jezera ispod Krinja u Hrvacama te jezera kod Pleternice i Vinkovaca.“¹²⁹

Na današnjem području Crvenog i Modrog jezera te jezera Proložac kod Imotskog nekad je postojalo Gavanovo imanje. O propasti tih Gavanovih dvora kazuje se:

Nekada davno, na tom području živio je bogati Gavan. Što je sve imao, nije ni znao, a služila mu je cijela krajina. Imao je velike dvore u kojima je živio sa svojom oholom i drskom ženom Gavanicom. Svega su imali u izobilju. Mnogi siromašni su dolazili pred njihova vrata moliti milostinju. Njihova zla i okorjela srca nisu imala milosti ni za koga. Gledajući s neba njihovu oholost, Bog odluči poslati na zemlju anđela prerusena u prosjaka. Prosjak se raspitivao za Gavana i Gavanicu. Svi su mu govorili da ne ide kod njih jer se živ neće vratiti. Kucajući na Gavanove dvore, ni sam anđeo nije mogao vjerovati u toliku okrutnost i oholost Gavanove žene. Moleći ju za koru kruha i zazibajući Božje ime, razdraži je i ona zapjeva: »Što će meni Bog tvoj, dok je meni Gavan moj!« Anđeo se uvjeri u ljudske priče o zloći Gavana i Gavanovice i opet se pretvori u anđela. Bog pošalje munje, vodu i vjetar da unište Gavanove dvore, a s njima zajedno i Gavana i Gavanicu. Zemlja se na tom mjestu rastvori i nastala veliko jezero. Na svim mjestima gdje je Gavan imao zemlju nastalo je jezero. Tada je jedan sluga uzeo najmlađe Gavanovo dijete i počeo bježati prema brdu. Voda je navirala za njim. Tada je čuo glas s neba: »Baci dijete! Od zlog roda neka nema poroda.« Shvaćajući Božje riječi sluga je bacio dijete i voda se istog trenutka zaustavila. Na tim mjestima su nastala dva prelijepa i opasna jezera, Crveno i Modro, kao opomena svim ljudima da za života moraju biti dobri i milostivi.¹³⁰

I danas se u Imotskoj krajini kazuju stihovi:

Tu u gluvoj tamnoj noći,

¹²⁸Isto, str. 95.

¹²⁹Isto, str. 78.

¹³⁰Isto, str. 82.

*ako imadeš srca poći,
uz vilinsku čut ćeš ciku,
vukodlaka strašnu riku.
Kosa ti se s glave ježi,
biž čoviče otud biži.¹³¹*

Da je legenda o Gavanovim dvorima biblijske provenijencije dokazuje i simbolika munje, vode i vjetra.

Bog šalje munje na Gavanove dvore. Munje u kršćanskoj vjeri simboliziraju objavu Boga. U Starom Zavjetu, u knjizi Izlaska, zapisano je kako su se trećeg dana prolomile munje i grmljavine te se Gospodin na Sinaju ukazao Izraelu u obliku gorućeg grma.

Teofanija je viđenje Boga u vidu prirodne pojave, tako i u ovoj legendi, i vjetar ponovno simoblizira Božju prisutnost.

Voda je magijski izvor moći, a za kršćane označava pranje, čišćenje, nevinost.¹³²

U priči o Sodomi i Gomori, Božja srdžba i bijes prikazani su u obliku dima koji se nadvio nad gradove. „Dim u kršćanstvu simbolizira ispraznost i prolaznost jer se diže u vis i nestaje. Time simbolizira kako je život kratak i kako je uzaludno traženje zemaljske slave.“¹³³

Profesor Dragić, u svom radu „Starozavjetni motiv Sodome i Gomore u Bakulinom Šematizmu i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini“, navodi legende o propasti Gavanovih dvora onako kako ih je zapisao i fra Bakula, ali pripovijeda i one koje Bakula u svom „Šematizmu“ nije naveo, a koje se pripovijedaju i danas u hercegovačkom kraju.

Danas se na području Hutova blata kazuje legenda o Gavanu i Gavanici. Prema istoj legendi nastalo je jezero Kuti u Kutima kod Neuma. I duvanjski kraj svjedoči o propasti Gavanova imanja. Zbog ljudske zloće i oholosti nastalo je i Boračko jezero. Blidinjsko jezero, Vransko jezero, Deransko jezero, selo Podhum, selo Škrke i grad Jelim još su samo neka od mjesta u Hercegovini koja su nastala kao posljedica propasti Gavana i njegovih dvora.¹³⁴

¹³¹Isto, str. 82-83.

¹³²Isto, str. 94.

¹³³Isto, str. 94.

¹³⁴Isto, str. 95.

5. ZAKLJUČAK

Interferencija književnosti i surove zbilje, isprepletenost faktivnih i fiktivnih elemenata temelj su Raosovih „Prosjaka i sinova“. Čitajući roman, zabilježene su brojne priče i predaje, koje su nošene i pripovijedane godinama i stoljećima, upravo ono što ovom djelu daje antologijsku vrijednost, a Raosu titulu velikog imena hrvatske književnosti.

U povijesnoj predaji o kralju Zvonimiru, za Raosa, leži uzrok nastanka njegovih „prosjaka od zanata“.

Brojne mitske predaje, koje dominiraju u prvom dijelu romana, su međuostalim, poslužile Raosu za karakterizaciju određenih likova. Također je mnoštvom tih predaja, pokazao koliko su za Imotsku krajinu značajne vile i vilinski dvori.

Siromaštvo i glad stanovnika tog krškog kraja oslikane su u demonološkim predajama, posebice onima o vukojarcu, demonskom biću koje je isključivo karakteristično za Imotsku krajinu.

Pričanja iz života, koje je Raos ukomponirao u svoj roman najviše su doprinjela karakterizaciji likova i njihovim međusobnim odnosima, dok je etiološkim predajama, posebice onima nastalim na povijesnim i mitskim razinama, objasnio uzrok i podrijetlo nastanka prezimena glavnih likova, ali i lokaliteta bitnih za radnju romana.

Roman koji je Raos napisao, nije samo dokaz njegova pripovjedačka umijeća. Pokazao se i kao vrstan poznavatelj povijesti Hrvata, tradicije, kulture i običaja Imoćana od doba Turaka sve do šezdesetih godina dvadesetog stoljeća.

Svojevrsnim, usudila bih se reći, hibridom usmene i pisane književnosti Raos je ukazao i pokazao koliko je važno očuvati dugogodišnju tradicijsku kulturu. Ovom kronikom Imoćana onog vremena, Ivan Raos je doprinio očuvanju hrvatske usmene književnosti, hrvatske duhovnosti i prije svega, nematerijalne kulturne baštine.

LITERATURA

1. Bošković-Stulli, Maja, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Mladost, Zagreb 1975.
2. Bošković-Stulli, Maja, *Usmene pripovijetke i predaje*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1997.
3. Bošković-Stulli, Maja, *O usmenoj tradiciji i o životu*, Konzor, Zagreb, 1999.
4. Botica, Stipe, *Vile u hrvatskoj mitologiji*, Radovi zavoda za slavensku filologiju, br. 25, Zagreb, 1990, str. 29-41.
5. Botica, Stipe, *Lijepa naša baština* (književno-antropološke teme), Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998.
6. Brešić, Vinko, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb, 1997.
7. Delić Peršen, Maja, *U vilinskom kolu*, Matica hrvatska, Ogranak Imotski, Imotski, 2009.
8. Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017.
9. Dragić, Marko, *Zbilja o hrvatskom kralju Dmitru Zvonimiru u poeziji Vladimira Nazora*, Croatian Studies Review, 7, Macquarie University Sydney, Australia, Faculty of Philosophy University of Split, Croatia, Waterloo University, Canada, 2011, 61-88.
Dragić, Marko, *Od Kozigrada do Zvonigrada*, Mala nakladna kuća Sveti Jure i ZIRAL, Baška voda-Mostar-Zagreb, 2001.
10. Dragić Marko, *Povijesne predaje o Roši-harambaši i Andrijici Šimiću*, Hrvatska obzorja: časopis Ogranka Matice hrvatske Split, 4, Split, 2001, str. 969-974.
11. Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008.
12. Dragić, Marko, Blažević Ivana, *Interferencije usmene književnosti u Raosovom romanu „Prosjaci i sinovi“*, u: *8. kijeovski književni susreti*, Zbornik radova i pjesama, Posvećeno Ivanu Raosu, Općina Kijevo i Pučko otvoreno učilište „Invictus“ Zagreb, Kijevo, 2009, str. 69-96.
13. Dragić, Marko, *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, Split, 2009.
14. Dragić, Marko, *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*. U: *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, Split: Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest; Šibenik: Veleučilište u Šibeniku 2013, str. 195-227.

15. Dragić, Marko, *Starozavjetni motiv Sodome i Gomore u Bakulinom Šematizmu i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini*, Zbornik o Petru Bakuli, Hrvatski studiji Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2013, str. 75-97.
16. Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2005.
17. Dragić, Marko, *Književna i povijesna zbilja*, HKD Napredak, Split, 2005.
18. Frangeš, Ivo, *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb – Ljubljana, 1987.
19. *Leksikon hrvatskih pisaca*, autor koncepcije Krešimir Nemeč, Školska knjiga, Zagreb, 2000.
20. Novak, Slobodan, *Izabrana djela Ivana Raosa. U: Pet stoljeća hrvatske književnosti*, sv.152, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1980.
21. Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi knjiga prva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984.
22. Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi knjiga druga*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984.
23. Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata*, Pregled povijesti hrvatskoga naroda 600. - 1526. prvi dio, Marjan tisak, Split, 2004.

MREŽNE STRANICE

<http://radio.hrt.hr/radio-split/clanak/slikovite-raosove-recenice-u-prosjacima-i-sinovima/120985/>, preuzeto 19. kolovoza 2017.

SAŽETAK

Zahvaljujući brojnim djelima, među kojima i zavičajnom romanu „Prosjaci i sinovi“, Ivan Raos zasigurno se može nazvati jednim od najpoznatijih i najraznovrsnijih pisaca hrvatske poslijeratne književnosti. Roman koji svjedoči o životu triju generacija – Kikaša, Matana (Prvog) i Matana Drugog, predstavlja sintezu Raosove proze. Usmena književnost, faktivni i fiktivni događaji postali su temeljem Raosovih „Prosajaka“. Romanom se Raos pokazao i kao izvrstan poznavatelj hrvatske povijesti i povijesnih predaja. Povijesna predaja o kralju Zvonimiru i njegovu tobolčaru Godislavu uzrok je prosjačkom zanatu Raosovih likova. Od brojnih hajduka koje Raos navodi, istaknuti su Mijat Tomić, Roša harambaša i Andrijica Šimić kojeg je izdao kum Ante Garac. Mitske i demonolške predaje i nadnaravna bića zauzimaju posebno mjesto u imotskoj kulturi, a najveći značaj ipak nose vile. Osobni doživljaj s demonskim, onostranim bićem osnova je svake demonološke predaje. Romanom „Prosjaci i sinovi“, svojvrtnim hibridom usmene i pisane književnosti, Ivan Raos je doprinio očuvanju hrvatske usmene književnosti, hrvatske duhovnosti i prije svega nematerijalne kulturne baštine.

Ključne riječi: Ivan Raos, predaje, faksija, fikcija, Prosjaci i sinovi

FACTION AND FICTION IN THE NOVEL *PROSJACI I SINOVI* BY IVAN RAOS

SUMMARY

Thanks to many works amongst which is a regional novel 'Prosjaci i sinovi', Ivan Raos can certainly be called one of the most famous and most diverse authors of Croatian post-war literature. The novel testifies to life of three generations – Kikaš's, Matan's (Matan the First) and Matan the Second's and represents the synthesis of Raos' creativity. Oral literature, fictional and factual events became the basis of Raos' novel. Throughout the novel, Raos proved to be an excellent acquaintance of Croatian history and historical tales. The historical tale about king Zvonimir and his marsupial Godislav is the cause of beggarly job of Raos' characters in the novel. Among many brigands cited in the novel, the most prominent are Mijat Tomić, Roša Harambaša and Andrijica Šimić who was betrayed by his godfather Ante Garac. While mythic and demonological tales and supernatural creatures take a special place in Imotski area, the fairies take the important significance. A personal experience with

demonic, otherworldly creatures is the basis of any demonological tale. By writing a novel 'Prosjaci i sinovi', which is a hybrid of oral and written literature, Ivan Raos contributed to the preservation of Croatian oral literature, Croatian spirituality and intangible cultural heritage.

Keywords: Ivan Raos, tales, faction, fiction, Prosjaci i sinovi

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja _____, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice _____, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, _____

Potpis

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

kojom ja _____, kao autor/ica diplomskog rada dajem suglasnost Filozofskom fakultetu u Splitu, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom

koristi na način da ga, u svrhu stavljanja na raspolaganje javnosti, kao cjeloviti tekst ili u skraćenom obliku trajno objavi u javnoj dostupni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu, Sveučilišne knjižnice Sveučilišta u Splitu te Nacionalne i sveučilišne knjižnice, a sve u skladu sa *Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima* i dobrom akademskom praksom. Korištenje diplomskog rada na navedeni način ustupam bez naknade.

Split, _____

Potpis